

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra Speciální pedagogiky

Bakalářská práce

ZKUŠENOSTI PŘEDŠKOLNÍCH PEDAGOGŮ S TÉMATEM SMRTI V MŠ

Vypracoval: Alexandra Kroupová
Vedoucí práce: Mgr. Veronika Plachá, Ph. D

České Budějovice 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 22. dubna 2021

Alexandra Kroupová

Poděkování

Tímto bych chtěla mnohokrát poděkovat vedoucí mé bakalářské práce Ph.D Veronice Plaché, za její laskavý přístup, ochotu, cenné rady a především za její čas, který mi věnovala.

Také bych chtěla poděkovat všem učitelům mateřských škol, kteří se nebáli společně se mnou otevřít téma smrti v MŠ, a ochotně a upřímně odpovídali na mé otázky při našich rozhovorech.

A v neposlední řadě, bych chtěla poděkovat celé mé rodině, která mi při celém studiu byla velkou oporou.

Abstrakt

V teoretické části bakalářské práce se zaměřuji na vnímání smrti jako takové, na vnímání smrti očima dítěte, rovněž na fáze vyrovnávání se se smrtí dle několika významných autorů, a konečně na formy pomoci truchlícímu dítěti. Nechybí ani jednotlivé terapie vhodné pro truchlící děti jako je například Arteterapie, Dramaterapie, Muzikoterapie, Biblioterapie a další.

Cílem praktické části je prostřednictvím kvantitativního výzkumu zmapovat zkušenosti konkrétních učitelů mateřských škol, s otevíráním témat vztahující se ke smrti v MŠ. Rovněž také jak učitelé řeší případnou podporu dětí, které přišly o blízkou osobu. Nabízí zpracované rozhovory, které jsem vedla se třemi učitelkami mateřských škol. Jejich zkušenosti s tímto tématem mohou pomoci dalším pedagogům kteří se ve své vlastní praxi setkají s dítětem, které se o téma smrti zajímá, pokládá pedagogovi časté otázky, či samo přišlo o milovnou osobu.

Klíčová slova: mateřská škola, předškolní pedagog, smrt, truchlení

Abstract

The theoretical part of the bachelor's thesis focused on the perception of death as such, and on the perception of death through the eyes of a child. In addition, I examined the stages of coping with death according to several important authors. And finally, I explore therapies suitable for helping children through the grieving process to include Arttherapy, Dramatherapy, Musictherapy, Bibliotherapy and more.

The practical part of the thesis offers processed interviews that I conducted with three kindergarten teachers. Their experience with this topic can offer lessons learned to other teachers who find they have children who are interested in the topic of death or who have lost a loved one.

KEYWORDS: kindergarten, preschool teacher, death, mourning

Obsah

ÚVOD	8
TEORETICKÁ ČÁST	9
1. Postoj ke smrti	9
1.1 Ageismus vůči dětem	9
1.2 Vývoj konceptu smrti dle ontogenetického hlediska	10
2. Specifika dětského truchlení.....	14
2.1 Truchlení	14
2.2 Fáze truchlení dle Elisabeth Kübler-Rossové	15
2.3 Fáze truchlení u dětí dle Matějčka a Dytricha	16
2.4 Děti truchlí jinak.....	17
2.5 Chování dospělých k truchlícímu dítěti.....	18
3. Pomoc pozůstalým dětem	20
3.1 Krizová intervence	20
3.2 Poradenství pro pozůstalé děti.....	21
4. Specifické terapie, které vhodné pro truchlící děti	21
4.1 Terapie hrou	22
4.2 Arteterapie	23
4.3 Muzikoterapie.....	24
4.4 Dramaterapie.....	24
4.5 Biblioterapie	25
Konkrétní tituly, které lze využít	25

PRAKTICKÁ ČÁST	29
5. Uvedení do metodologie výzkumu	29
5.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky	29
5.2 Volba typu výzkumu	29
5.3 Využité metody výzkumu	30
5.4 Výzkumný soubor	30
5.5 Etické otázky (realizace výzkumu)	30
6. Zpracování jednotlivých rozhovorů	31
6.1 Paní učitelka Šárka (9. 3. 2021).....	31
6.2 Paní učitelka Veronika (19. 3. 2021)	33
6.3 Paní učitelka Eva (30.3.2021).....	35
6.4 Porovnání výsledků rozhovorů respondentek.....	38
6.5 Shrnutí.....	39
7. Náměty na sdílení tématu v MŠ.....	40
8. Diskuze	42
ZÁVĚR.....	43
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	44
INTERNETOVÉ ZDROJE	47
PŘELED DĚTSKÉ LITERATURY ZABÝVAJÍCÍ SE TÉMATEM SMRTI	48
SEZNAM PŘÍLOH	49

ÚVOD

Každý živý tvor se narodí, žije a umírá, to je koloběh přírody, a přirozený životní cyklus. Dříve, když lidé ještě žili ve vícegeneračních rodinách na venkově, byla smrt lidem tak nějak „více na očích“. Nejenom že postupně odházeli nejstarší členové rodiny, ale i dětská mortalita byla mnohem vyšší, a to i díky nemocem, které dnes vyřeší jedno očkování, nebo pár tabletek.

Podle autorek Haškovcové¹ a Šiklové² byla dříve smrt běžně personifikována. Pro lidi bylo pravděpodobněji snazší a méně děsivé, když měla smrt, často vyobrazována jako kostlivec s kápí a kosou, určitou vizuální stránku, a nebyla pouze pojmem.

Nicméně, postupem času a tlakem modernizace byla smrt stále více a více odsouvána mimo domov – do institucí. Lidé začali o smrti méně mluvit, a více se jí obávat. Zkrátka se pro nás téma smrti stalo velké konverzační tabu, natožpak mluvit o smrti s malými dětmi.

Jak se ale s těmito otázkami má vypořádat pedagog v mateřské škole? Existují snad jiná pravidla, když se dítě vyptává „jen tak“ ze zvědavosti, a když se samo ocitne v situaci, kdy přijde o člena rodiny nebo kamaráda?

Ve své bakalářské práci se těmito otázkám budu věnovat, a doufám, že na jejím konci bude lépe objasněné, jak a jestli vůbec mluvit o smrti s dětmi v mateřských školách.

¹HAŠKOVCOVÁ, Helena. Thanatologie: nauka o umírání a smrti. 2., přeprac. vyd. Praha: Galén, c2007. ISBN 978-80-7262-471-3.

²ŠIKLOVÁ, Jiřina. Vyhoštěná smrt. Praha: Kalich, 2013. ISBN 978-80-7017-197-4.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Postoj ke smrti

Podobně, jako u ostatních vážných témat, i pohled na smrt se mění v průběhu našeho života. Jako děti se smrti příliš nevěšmáme, neuvědomujeme si totiž její definitivitu. Ovšem postupem času se nám začínají oči otevírat. Začínáme si uvědomovat křehkost lidského bytí, a s tím spojený strach jak o svůj život, tak o život našich nejbližších.

My dospělí lidé máme často tendenci o smrti před dětmi nemluvit, abychom určitým způsobem nepoškodili jejich emocionální vývoj či u nich nevyvolali trauma ze smrti. Ovšem nabízí se otázka, jestli právě ona neznalost a neinformovanost děti neparalyzuje, když se poprvé se smrtí setkají.

Při rozebírání tohoto tématu musíme zohlednit tři důležité faktory.

Jsou to **vývojová specifika**, **osobní zkušenost** a **sociokulturní prostředí**, ze kterého přicházíme. Na smrt, a všechna témata, která s ní souvisí jako například: umírání, strach ze smrti, truchlení, otázka posmrtného života atd., bude jinak reagovat dítě, dospělý člověk či člověk starší. Není to ovšem pouze o věku. Záleží také na osobní zkušenosti konkrétního člověka, a také na jeho otevřenosti a ochotě se k tomuto tématu vyjádřit. V neposlední řadě zde máme také vliv sociokulturního prostředí, které má rovněž významnou roli, jelikož naše postoje samozřejmě utváří z velké části naše rodina, a také prostředí, ve kterém žijeme.³

1.1 Ageismus vůči dětem

V první řadě by bylo dobré vysvětlit, co ageismus znamená. Jde v podstatě o budování předsudků a stereotypů a následnou diskriminaci, založenou na základě určitého věku, ať už věku nízkého či naopak vysokého. Může se týkat lidí staršího věku, u nichž společnost předpokládá, že již nejsou příliš produktivní či užiteční, ba dokonce že jsou jejich kognitivní a výkonové funkce výrazně oslabeny.

³KÜBLER-ROSS, Elisabeth. O smrti a umírání: co by se měli lékaři, sestry, duchovní a lidé vůbec naučit od umírajících pacientů. Turnov: Arica, 1993. ISBN 80-903086-1-9.

Stejně tak můžeme mluvit o ageismus vůči dětem či adolescentům, kdy naopak předpokládáme, že zatím nemají dostatek životních zkušeností a znalostí, aby se dokázali určitý problém pochopit, či se s ním vypořádat.⁴

Když je tedy na základně ageismu dítě „chráněno“ před tématem smrti, jeho okolí k němu není zcela upřímné, anebo mu dokonce lže. Když se pak dítě během svého dětství se smrtí setká, může to ve výsledku způsobit dítěti ještě větší bolest. L. Goldmanová dokonce tvrdí, že děti potřebují znát přiměřenou pravdu o smrti.⁵

Pakliže se jim lže, vycítí to, a dříve či později se pak mohou potýkat kromě velkého smutku ze ztráty milované osoby dokonce i se sekundárními zraněními jako jsou například pocit zrady.

1.2 Vývoj konceptu smrti dle ontogenetického hlediska

Existují věkové mezníky, které popisují, jak děti v různém věku zhruba smrt vnímají. Nic ovšem není černobílé, a i vnímání smrti, jako součást kognitivního procesu, je velmi variabilní. Každé dítě dosáhne v daném věku odlišného vývoje v oblasti sociální, citové, mravní či vývoje osobnosti.

A jak se říká „sto lidí, sto názorů“ – toto rčení rozhodně platí také u dětí. I ony jsou schopny strávit mnoho času diskuzí nad posmrtným životem a o tom, co nás po smrti čeká, či se o toto téma nemusí zajímat vůbec.

⁴HAVLÍK, Radomír. Úvod do sociologie. Vyd. 6., přeprac. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2843-1.

⁵GOLDMAN, L. (2004): Counselling With Children in Contemporary Society. Journal of Metal Health Counselling, Vol. 26, No. 2, s.168-187.

Rozdělení vnímání smrti dle Marie Nagy

Marie Nagy byla jedna z prvních autorů, kteří se tématem smrti u dětí zabývali. Dnes její dílo patří mezi ta nejvýznamnější v dané oblasti.

Marie Nagy se svém výzkumu pracovala s 378 dětmi. Věk dětí se pohyboval mezi 3-10 lety. Zastoupení dětí dle jejich pohlaví bylo zhruba stejné, ovšem děti pocházely z rodin, které spadaly do různých sociokulturních i náboženských skupin.

Ve výzkumu byly děti rozděleny do tří věkových kategorií.

První skupina dětí od 3 do 5 let smrt spíše odmítala. Chápala ji pouze jako odchod či zmizení určitého člověka.

Druhá skupina, do které patřily děti od 5 do 9 let měla tendenci smrt personifikovat – tj. přisuzovat ji vlastnosti živé bytosti například podobu.

Tyto děti o smrti mluvili jako o smrtce, která v nocích obchází domy a lidi odvádí pryč. Děti rovněž chápaly smrt jako entitu, které je třeba se bát. Smrt nosí nemoci, díky kterým lidé stonají a umírají.

Poslední skupina dětí, tedy ty mezi 9 a 10 lety, chápala smrt jako ukončení života na zemi. Děti již měly základní znalosti z oblasti biologie člověka a věděly, že po smrti jsou ukončeny funkce všech orgánů a tělo – tedy fyzická schránka člověka umírá. Nikdo smrti neunikne, je univerzální.⁶

Úkolem dětí, byl rovněž nakreslit obrázek, jak podle jejich představ smrt vypadá.

Děti, které již uměly psát, poté ještě k obrázku doplnili, asociace, které je napadají, když se řekne slovo „smrt“. Kresby pak Marie Nagy konzultovala během individuálního rozhovoru, aby se předešlo nesprávné interpretaci.

Ze závěrů výkresů poté vyplývá, že v určitém věku děti odpovídaly určitým způsobem, a tedy by se s nadsázkou dalo mluvit o jistých vývojových stádiích, konkrétně o třech.

Autorka ovšem vzápětí varuje, že ačkoliv mluvíme o stádiích, věkové ohraničení nemusí být vždy přesné. Stádia se mohou různě překrývat, mimo věk dítěte musíme brát v potaz také jeho emocionální a rozumovou vyspělost. Práce Marie Nagy se poté stala

⁶ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. Dětské interpretace pojmů zdraví a nemoc. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6303-7.

východím bodem pro mnohé autory vycházející s Piagetovy teorie. Poté co se ukázalo, že vývojová období tak jak je popsala, zhruba odpovídají právě vývojovým stádiím Jeana Piageta.⁷

Rozdělení vnímání smrti dle Johna Bowlbyho⁸

- Věk od 6 do 12 měsíců

Dítě se v tomto věku setkává se separační úzkostí, která souvisí se strachem z odloučení od matky. Tato úzkost ovšem může být tak silná, že by se dalo její prožívání přirovnat k truchlení po milované osobě.

- Věk od 1 do 3 let

Je zde značná významná fixace na pečující osobu. Dítě reaguje především neverbálně, a to neustálým hledáním pečující osoby či neustálým neklidem. V tomto věku je pro děti smrt pouze dočasným stavem. Spíše než samotné truchlení, se u dítěte projevuje intenzivnější vnímání svého okolí, které truchlení prožívá a následně reakcemi na něj.

- Věk od 3 do 6 let

Pro předškolní věk je typické **magické myšlení**. Děti mohou mít stále ještě problém s odlišením skutečnosti a fantazie. Když se pak setká se ztrátou, může mít stále pocit, že se zemřelý vrátí zpět například právě díky kouzlu. Podle Kübler-Rossové je pro děti v tomto věku typický zájem o lidské tělo a jeho proměny. Děti si začínají uvědomovat křehkost lidského těla, a zároveň rozdíl mezi chlapci a děvčaty, muži a ženami.

- Věk od 6 do 8 let

Objevuje se úzkost ze smrti, děti si připouští vlastní smrtelnost. Smrt se snaží pochopit díky přiřazení podoby tomuto abstraktnímu pojmu jako například smrtka s kosou, či

⁷Podle Nagy (1948), Kastenbaum (2000), Knight et al. (2003)

⁸ BOWLBY, John. Ztráta: smutek a deprese. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0355-1.

jiný „strašák“. Smutek ohledně smrti projevují bezprostřední emoční reakcí, například smutkem, pláčem, či křikem.

- Věk od 9 do 10 let

Děti tohoto věku se zpravidla o smrt zajímají. Již plně chápou její finalitu, když truchlí, měli by být schopné, se se ztrátou milované osoby nakonec vyrovnat. Dítě klade spirituální otázky ohledně posmrtného života. Je nutná komunikace mezi ním a rodiči, či jinou osobou, které dítě věří. Je nutné, najít si dostatek času a prostoru, a nad těmito otázkami s dítětem pohovořit. Je důležité dítě ubezpečit, uklidnit jej, a jeho případné domněnky uvést na pravou míru.

- Věk od 12 do 20 let

Přechod mezi dětstvím a dospělostí je velmi složitý. Zranitelná bytost musí totiž vyvrát v dospělého a odpovědného člověka. Při vyjadřování svých pocitů má strach z kritiky, ze stran svého okolí. Dítě se obává, že je jeho chování může být odsouzeno jako „příliš dětinské“. Dospívající či mladý dospělý může mít rovněž obavy z degradace či regrese své osobnosti zpět k zranitelnosti a závislosti dětského věku. Dospívající často pociťují ztrátu smyslu života, izolaci, zármutek či jiné silné emoce. Při truchlení si poté zesnulé často idealizují.

Rozdělní vnímání smrti dle Ivy Doudové ⁹

- Věk dítěte do 5 let

Děti berou smrt jako dočasný a stav. Smrt mohou děti přirovnávat ke spánku, s nadějí, že se mrtvý opět probudí. K probuzení by v očích dítěte mohlo dojít za pomoci lékařů či kouzla.

⁹ Doudová, Iva. Smutek a truchlení dítěte. *Pediatric pro praxi* [online], [cit.2021-04-15], Dostupné z: <https://www.pediatricpropraxi.cz/pdfs/ped/2013/04/10.pdf>

Děti také kladou zvědavé otázky, neboť věří, že mrtví stále vnímají svět okolo sebe. Tyto otázky typu: Kde se mrtvý člověk nachází, zda nás vidí a zda je tu s námi, mohou ostatním truchlícím způsobovat velkou bolest a žal.

Je však důležité na ně dítěti odpovídat. Děti v této věkové kategorii mohou mít pocit, že smrt se určité skupiny netýká. Do této skupiny mohou řadit hlavně sebe, svou rodinu, děti obecně, případně i jiné oblíbené dospělé.

- Věk dítěte mezi 5 a 9 lety

Děti by již měly vědět, že smrt je nevratná událost, ovšem stále neztrácejí naději a věří, že pomocí chytrosti a síly se jim nakonec podaří nad smrtí zvítězit. Smrt přiřazují především ke starším lidem, které neznají osobně. Často se objevuje personifikace smrti – smrt získává podobu. Nejčastější představovaná zobrazení smrti jsou kostlivec, duch či anděl. Dítě postupně porozumí těmto složkám konceptu smrti – univerzalita, nevratnost, konečnost, a externí příčiny smrti.

- Věk dítěte nad 9 let

Děti spojují jednotlivé složky do komplexního konceptu smrti. Tento proces truchlení probíhá téměř totožně, jako u dospělých jedinců. Jako obranný mechanismus může u dítěte nastat „pohrdání smrtí“ výsměch a provokace. Téma posmrtného života se poté stává častým adolescentním tématem. Je spojeno s hledáním vlastní identity a s odpověďmi na otázky, co se s námi po smrti stane.

2. Specifika dětského truchlení

Každé dítě, které je dost staré na to, aby se umělo usmát, je dost staré na to, aby prožívalo smutek.

Neznámý autor

2.1 Truchlení

Každá ztráta, kterou si člověk ve svém životě prožije může být velmi bolestivá, a neobejde se bez smutku, a strachu ze změny. Jako ztrátu pak můžeme označit i ztrátu

zaměstnání, rozvod panterů, či ztrátu zdraví, způsobenou dlouhodobou nemocí. Vyrovnání se s tak těžkou situací jako je ztráta blízké osoby je psychicky velmi náročný proces. Samozřejmě záleží na mnoha faktorech, jako je například věk truchlící osoby, vztah ke zemřelému, a také například okolnosti jeho úmrtí – zde můžeme rozlišit úmrtí náhlé, které je pro rodinu či blízké přátelé šok, a úmrtí, které následovalo po dlouhodobé nemoci, a které s trochou nadsázky můžeme vnímat i jako určité vysvobození z bolesti.¹⁰

2.2 Fáze truchlení dle Elisabeth Kübler-Rossově¹¹

Elisabeth Kübler-Rossová byla americká psycholožka. Ve své knize *On Death and Dying* poprvé popisuje pět fází umírání. Jsou to:

1. **Popírání** = Jedná se o dočasnou obranu. Dotyčná osoba je v šoku, a nechce si situaci připustit.
2. **Hněv / Agrese** = Jedinec si již uvědomuje, že v popírání nemůže nadále setrvat, a začíná hledat viníka. Často také může odmítat komunikovat či spolupracovat jak s blízkými, tak se zdravotnickým personálem.
3. **Smlouvání** = Tato fáze zahrnuje naději. Lidé se často obrací ke své víře, a snaží se všemi možnými prostředky, žít co nejdéle to bude možné. V této fázi jsou také lidé ochotní utratit všechny své úspory za příslib zázračného léku, či alternativní léčby, která by je uzdravila.
4. **Deprese** = Umírající si začíná uvědomovat nevyhnutelnost smrti. Dotyčný je plný smutku, beznaděje, a strachu. Většinu dne propláče a cítí se úzkostný. V některých případech je dokonce třeba podat pacientovi psychofarmaka.
5. **Smíření** = V poslední fázi se dotyčný vyrovnává se smrtí. Věří, že „vše bude v pořádku“, a dochází u něj k dotyčnému uvolnění.

¹⁰ Doudová, Iva. Smutek a truchlení dítěte. *Pediatric pro praxi* [online], [cit.2021-04-15], Dostupné z: <https://www.pediatricpropraxi.cz/pdfs/ped/2013/04/10.pdf>

¹¹KÜBLER-ROSS, Elisabeth. O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících. Přeložil Jiří KRÁLOVEC. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0911-9.

Tyto fáze jsou součástí procesu, ve kterém se lidé vyrovnávají se ztrátou, životní tragédií či s diagnózou smrtelného onemocnění. Tento model vyplývá z výzkumu, ve kterém Kübler-Rossová vedla rozhovory s 500 umírajícími pacienty. Je důležité si uvědomit, že tyto fáze nemusí proběhnou ve stejném pořadí, ve kterém jsou uvedeny, a rovněž trvají různě dlouhou dobu, a mohou se i opakovat. Kniha, mimo již zmíněné fáze umírání, přinesla rovněž povědomí o tom, jak citlivě je potřeba komunikovat s osobami, které se vypořádávají se smrtelnou nemocí, či jinou mimořádnou ztrátou.

2.3 Fáze truchlení u dětí dle Matějčka a Dytricha¹²

Na úvod je třeba připomenout, že každé dítě je individuální a jedinečné. Kdybychom vedle sebe postavili dvě děti, které jsou ve stejném věku, prožily si stejnou ztrátu, dokonce i před stejně dlouhou dobou, projevy jejich truchlení nemusí být totožné.

V roce 2002 vydali dva významní autoři – Zdeněk Matějček a Zdeněk Dytrich knihu, ve které popisují čtyři fáze dětského truchlení. Tyto období jsou však u různých dětí různě dlouhá a různě intenzivní.

Jak sami autoři uvádějí, „*Smutek a truchlení je přirozenou reakcí na ztrátu, zvláště je-li nevratná.*“ Tato zátěžová životní zkušenost vyčerpává jedince jak po stránce psychické, fyzické, tak i sociální, jelikož významně zasahuje do sítě sociálních vztahů a vazeb.

Lze rozlišit následující fáze truchlení:

- 1. Šok neboli ohromení** – dítě si uvědomí, že se milovaná osoba již neobjevuje
- 2. Protest** – nastupuje jako obraná reakce, měl by později vše vrátit zpět do dřívějších kolejí
- 3. Beznaděj, či zoufalství** – protest nefunguje, a ztráta se jeví jako definitivní
- 4. Vyrovnávání, smíření a uklidňování se, hledání nových východisek**

Proces truchlení se samozřejmě nedá časově ohraničit, jeho projevy jsou časově proměnlivé, a jeho intenzita kolísá. Mnoho odborníků se ovšem shoduje na tvrzení, že

¹²MATĚJČEK, Zdeněk a DYTRYCH Zdeněk. Krizové situace v rodině očima dítěte. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7.

konec procesu truchlení lze chápat tehdy, kdy vzpomínky na zemřelého nevyvolávají tak obrovskou nesnesitelnou bolest, a truchlící může na milovanou osobu vzpomínat bez slz stékajících po tvářích, či pocitu sevření hrudníku.

2.4 Děti truchlí jinak¹³

Smrt se nás týká, a týká se i dětí.

Když nastane úmrtí v rodině, dítě neztratí pouze milovanou osobou, ale také pocit jistoty a bezpečí. Dítě si totiž nejprve nemusí uvědomit to, že blízkou osobu již nikdy neuvidí, ale prvotně přichází o vzpomínky, které se zemřelým prožilo. Velkou váhu má samozřejmě i dopad atmosféry a napětí v rodině. Dítě se může začít cítit opuštěně či dokonce ztraceně, a proto je nutné, jej neustále ujišťovat, že je milováno, a ačkoliv to pro nás může být těžké, je důležité odpovídat na otázky, které nám dítě bude klást.

Truchlení jako takové není ovšem pouze emocionální záležitostí, ale projevuje se také po fyzické stránce. Při truchlení je třeba zajistit dítěti tepelný komfort, například jej více oblékat, a pokud je to třeba, také mu dopřát dostatečný prostor pro odpočinek.

Některé děti taky mohou vyžadovat více pozornosti, co se týče stravování. Jedí málo, nebo naopak příliš mnoho. Všeobecně se radí, děti do jídla nenutit, mohli bychom u nich tak způsobit nenávratné škody co se týče stravování obecně, nevhodné zlovyky spojené se stravováním a v krajním případě dokonce i poruchu příjmu potravy.

Ovšem nemůžeme dítě nechat trpět hladu. Můžeme zkusit společně připravit oblíbené jídlo, na jehož přípravě se bude dítě samo podílet. Také nemůže uškodit trocha pohybu, či procházka.

Je třeba dětem vysvětlit, že do života bohužel nepatří pouze veselé okamžiky, ale i ty smutné, bez nichž bychom naopak neznali ty radostné.

¹³ Cestadomu.cz [online]. [cit. 2020-28-12]. Dostupné z: <http://www.cestadomu.cz/>

2.5 Chování dospělých k truchlícímu dítěti¹⁴

Je přirozené, že rodiče chtějí své děti ochránit před vším špatným, co je v životě může potkat, a u sdělení takto smutných zpráv tomu je právě tak. Někdy se rodiče či jiní dospělí domnívají, že děti jsou ještě moc malé na to, aby se s tímto vědomím dokázaly vyrovnat, a tak se rozhodnou, skutečnost tajit, jak dlouho to jen bude možné. Je přirozené, že dospělí jsou samozřejmě také sami rozrušeni, a tuto událost musí nejprve sami zpracovat, a až poté ji sdělit dětem. Ať už dříve či později, sdělení pravdy je ovšem nevyhnutelné.

Jak uvádí Matějček¹⁵, když se rodina ocitne v situaci, takovéto ztráty, nejvíce se vyplatí upřímnost. K dětem musíme být samozřejmě citlivý, ale zároveň říkat pravdu. Úmrtí před dítětem nelze z dlouhodobého hlediska utajit, ač bychom byli sebevíce kreativní. Čím dříve se dítě o úmrtí dozví, tím dříve se se ztrátou může začít vyrovnávat. Může pak truchlit s ostatními členy rodiny, a není na silné emoce samo.

Na závěr této kapitoly zmíním ještě pár rad, které je dobré znát, když se společně s naším dítětem dostaneme do podobné situace.¹⁶

- **Učit děti truchlit**

Dítě se toho může mnoho naučit napodobováním vzoru. Není proto žádoucí, skrývat před nimi své emoce, ba naopak. Dítě potřebuje vidět, že emoce jako je vztek, smutek či pláč jsou normální, a je zdravé je nechat vybouřit.

¹⁴KÜBLER-ROSS, Elisabeth. O dětech a smrti. Přeložil Jiří KRÁLOVEC. Praha: ERMAT, 2003. ISBN 80-903086-1-9.

¹⁵MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. Krizové situace v rodině očima dítěte. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7

¹⁶Umirani.cz [online]. [cit. 2020-28-12]. Dostupné z: <https://www.umirani.cz/rady-a-informace/deti-truchli-jinak>

- **Zachovat řád a zvyklosti**

Po úmrtí blízké osoby se může život dětí změnit na chaos. Nadcházející dny jsou nepředvídatelné, a není se na co spolehnout. Přitom řád a stabilita jsou pro děti tak důležité a prospěšné. Obnovení pocitu stability a zachování režimu či rituálů, pomáhá dítěti v orientaci v životě, a opět mu dodává ztracený pocit jistoty.

- **Naslouchání**

Děti mají často potřebu vyprávět svůj vlastní příběh. Popisovat příčiny a detaily. Je žádoucí, nechat děti hovořit, a naslouchat jim bez komentářů či hodnocení. Pakliže o tom dítě mluvit nechce, samozřejmě jej nenutíte, je ovšem možné, že se jen snaží chránit své okolí před ještě větší bolestí, a vyjádřit své pocity by mu v takovém případě velmi ulevilo a pomohlo.

- **Vzpomínat společně s dětmi na zemřelého**

Společné vzpomínky na zemřelého, na to, co jsme společně prožili, jsou pro dítě velmi důležité. Můžeme například společně prohlížet fotografie, či opět navštívit místo, na kterém jsme společně všichni byli. Při vyprávění se nebojme zmínit jméno zemřelého, či jeho oblíbenou větu, či hlášku.

Dáme tak dítěti najevo, že je zde stále s námi v našich vzpomínkách a srdcích.

- **Nechat děti zúčastnit se pohřbu**

Pohřeb je samozřejmě také rituál, a proto bychom z něj neměli dítě vynechat. Navíc pohřeb lze chápat jako uzavření života onoho člověka, kdy se sejde široká rodina a společně zavzpomíná. Pokud bychom z něj dítě vyčlenili, může se posléze cítit nejisté a vynechané. Jednou je neoddelitelnou součástí rodiny, a tak by mělo mít možnost, účastnit se rodinných událostí, ať už jsou radostné, jako například svatby, či křtiny, či nikoliv.

- **A závěrem – buďme silní**

Děti potřebují být ujištěny, že dospělí tento čas zvládnou, i když to bude chvíli trvat. Protože platí nepsané pravidlo, že děti zvládnou vše, co jejich dospělí.

3. Pomoc pozůstalým dětem

Pomoci dítěti, které utrpělo ztrátu, jako je smrt rodiče, prarodiče, jiného člena domácnosti, kamaráda, ale třeba také milovného domácího mazlíčka, je samozřejmě nesnadný, ale velmi důležitý úkol. Jak už bylo výše zmíněno, již děti v předškolním věku vnímají nepřítomnost důležité osoby, a dokážou truchlit.

Podporou dětem, které se vyrovnávají se ztrátou by měla být přirozeně jejich rodina a nejbližší okolí.¹⁷ Ovšem i tito lidé se právě sami se ztrátou vyrovnávají, a proto pro ně tato role může být nesnadná a mnohdy až nemožná. A kde rodina nestačí, tam má doplňkovou funkci škola.

V době, kdy se naše životy z velké části odehrávají také v školských zařízeních, se do škol automaticky přesouvají i témata spíše rodinná.

Ve školách mateřských to platí o to více. V mateřských školách, které jsem navštěvovala v rámci své odborné praxe, jsem se setkala s nejrůznějšími křehkými tématy, kterým se učitelé musí věnovat.

Ať už jsou to témata radostnější jako například příchod nového sourozence, či smutnější jako například nemoc s rodině či právě umírání.

3.1 Krizová intervence

Krizová intervence znamená „zásah v krizi“, a je zaměřena na řešení akutního problému. Krizi každý z nás může prožívat odlišným způsobem, jelikož pro každého znamená krize něco jiného.¹⁸

*„Krizová intervence je odborná metoda práce s klientem v situaci, kterou osobně prožívá jako zátěžovou, nepříznivou, ohrožující“.*¹⁹

Špatenková v souvislosti s krizovou intervencí uvádí třífázový model. Základní prvek poté tvoření zajištění bezpečného prostředí a navázání kontaktu mezi klientem a

¹⁷ŠPATENKOVÁ, Naděžda. Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Ilustroval Jitka ŘENČOVÁ. Praha: Grada, 2013. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3736-2.

¹⁸VODÁČKOVÁ, Daniela. Krizová intervence. Krize v životě člověka: formy krizové pomoci a služeb. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-696-9.

¹⁹ŠPATENKOVÁ, Naděžda. Krizová intervence pro praxi. Praha: Grada, 2004. Psyché (Grada). ISBN 80-247-0586-9.

krizovým interventem. Dále je pak kladen důraz na shromažďování informací, budování emočního kontaktu, a samotná fáze realizace. Krizová intervence končí v momentě, kdy se krize jeví jako překonána.

Průběh krizové intervence zachycuje kniha *Drž tátu za ruku*²⁰

Autorka knihy – Elisabeth Cleveová popisuje kazuistiku chlapce, jemuž při autonehodě zemřela matka a mladší sourozenec. Podrobně představuje terapii hrou, nebo terapii „Sandplay“, která využívá možnosti herního pískoviště, k utváření obrazů či miniatur.

3.2 Poradenství pro pozůstalé děti

Špatenková vnímá poradenství pro pozůstalé za vhodnou formu pomoci. Je velmi důležitá pro truchlící, kteří ztrátu prožili v nedávné době, a potřebují se na nově vzniklé okolí a okolnosti s ním spojené adaptovat. Autorka je dále přesvědčena o tom, že podpora a pomoc může truchlícím poskytnout prakticky kdokoli, a to i osoba, která není na takovou pomoc školená. Můžeme tak mluvit například o blízkých příbuzných, a rodinných přátelích, o zdravotnickém personálu případně i duchovní poradci. Tento poradce by však měl disponovat jistými vhodnými vlastnostmi. Měl by být trpělivý a chápat, a rovněž by měl být schopen zvolit vhodnou formu intervence.²¹

4. Specifické terapie, které vhodné pro truchlící děti

V současné době je výběr aktivit, které pomáhající truchlícím dětem smutek překonat vskutku široký. Tyto aktivity dětem mohou pomoci vhodným způsobem ventilovat svůj strach a obavy, zároveň mohou jistým způsobem také odpovědět na otázky, které si

²⁰ CLEVE, Elisabeth. *Drž tátu za ruku: krizová psychoterapie s dvouletým chlapcem*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-804-7.

²¹ ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody*. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Ilustroval Jitka ŘENČOVÁ. Praha: Grada, 2013. *Psyché* (Grada). ISBN 978-80-247-3736-2.

dítě klade, ale neodvází se na ně zeptat. Rovněž tyto aktivity mohou pomoci vyvrátit mylné představy, které dítě o smrti mohlo získat.²²

Špatenková pak toto tvrzení doplňuje informací, jak důležité je správné načasování, a to platí pro každou z technik, kterou terapeut pro dítě zvolí. Teprve poté můžeme očekávat ten správný účinek a výsledek.

4.1 Terapie hrou

Terapie hrou je psychoterapeutický přístup používaný pro pomoc dětem ve věku cca od tří do dvanácti let. Dítě ve hře může nenásilným způsobem vyjádřit své emoce a myšlenky, aniž by si všimlo, že je vyšetřováno.

Terapeutická hra by se měla odehrávat v bezpečném prostředí herny, ve kterém nebude dítě nijak omezováno a bude se tak moct plně vyjádřit. Terapeut pak může sledovat, jak se dítě ve hře rozduje, jaké hračky ke hře volí, případně jaký má styl hry. Terapie hrou se aplikuje také u dětí, které se ocitli v jiné stresové situaci, než je právě smrt blízké osoby. Může to být tehdy, když se dítě potýká s dlouhodobou nemocí, či je hospitalizováno mimo domov. Je-li obětí násilí, či vyrůstá v neadekvátním či rizikovém rodinném prostředí. Terapie hrou může pomoci dokonce i s problémy ve škole, s poruchami učení dokonce i když dítě úzkostné, a trpí depresemi.

Při tomto druhu terapie hraje důležitou roli také účast rodiče. Rodič, případně oba rodiče také čeká rozhovor s terapeutem, díky kterému terapeut lépe zvolí další postup. Herna terapeuta obvykle nabízí specifické hračky, které u dětí povzbuzují sebevyjádření. Dítě se tak může věnovat hudbě, tanci či pohybu, může malovat a následně vyprávět příběh pomocí obrázků, či si hrát s různými plyšáky či panenkami. Jakoukoliv potřebu umí dítě projevit lépe prostřednictvím hry než verbálně.²³

Hry jsou pro děti nejpřirozenějším způsobem, jak se seznámit s realitou.

²²WORDEN, J. William. Children and grief: when a parent dies. New York: The Guilford Press, 1996. ISBN 1-57230-746-3.

²³ Hrajsisnami.cz [online]. [cit. 2020-08-01]. Dostupné z: <https://www.hrajsisnami.cz/co-je-terapie-hrou/>

Dítě skrze hru poznává svět, díky hře jsi může vyzkoušet mnohé situace a to jakoby „nanečisto“ v bezpečném prostředí. Skrze hru se děti učí komunikovat, experimentují, a mohou tak snáze vyjádřit své pocity jako je například strach. Když se poté dítě setká tváří v tvář se smrtí, hra mu může pomoci ji lépe pochopit, zpracovat, a nakonec se s ní vyrovnat.²⁴

4.2 Arteterapie

Výtvarné aktivity pomáhají dětem vyjádřit a ventilovat své city v neohrožujícím prostředí. Velkou výhodou arteterapie je, že jde o nonverbální aktivitu. Proto je arteterapie často využívána pro truchlící děti, které nemohou své myšlenky, náladu či city popsat slovy. Malba, kresba, modelování, a jakákoliv jiná umělecká činnost, dětem pomáhá vyjádřit jejich trápení, či úzkost, kterou mohou při ztrátě milované osoby cítit.²⁵

Dokonce Carl Gustave Jung tvořil se svými pacienty mandaly. Na jeho práci později navazovalo mnoho arteterapeutů včetně Joan Kelloggové. Ta dále rozvíjela Jungovo poznání, analyzovala tisíce mandal a díky získaným údajům vytvořila tzv. velký kruh mandaly. Ten lze v arteterapii využít hned několika způsoby. Velký kruh mandaly nám pomůže lépe pochopit aktuální duševní rozpoložení pacienta, a rovněž je využíván i pro zpracování osobních témat.²⁶ V kresbě jako takové se často skrývá symbolické zobrazení reality tak, jak ji dítě chápe.²⁷

²⁴ŠPATENKOVÁ, Naděžda. Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Ilustroval Jitka ŘENČOVÁ. Praha: Grada, 2013. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3736-2.

²⁵SMITH, Susan C. a Margaret PENNELLS. Interventions with bereaved children. Bristol, Pa.: J. Kingsley Publishers, 1995. ISBN 1853022853.

²⁶ŘEZÁČOVÁ LUKÁŠKOVÁ, Zuzana. Mandaly sebepoznání: výklad mandal pomocí testů a cvičení: odhalte své nitro. Brno: Zoner Press, 2018. ISBN 978-80-7413-386-2.

²⁷VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

4.3 Muzikoterapie

V terapii můžeme jako jeden z mnoha druhů pomoci zvolit také Muzikoterapii.

Hudba dokáže jedinečným způsobem pomoci při rozvoji představivosti. Posлуhač se může při poslechu hudby uvolnit, a nechat své emoce vyplout na povrch. Díky hudbě, ať už jejímu poslechu či samotnému tvoření, můžeme nahlédnout do svého nitra.

Pennels a Smith popisují aktivitu, kterou lze vyzkoušet s truchlícími dětmi, a u níž je hudba důležitou součástí, jelikož slouží jako doprovodná kulisa k navození správné atmosféry.

Cílem této aktivity je nechat dítě odpovědět si samo pro sebe na nevyřčené a nevyřešené otázky. Dáváme tím tak dětem šanci povědět zesnulému to, co mu již říct nestačili. Toto cvičení dětem může potvrdit či připomenou definitivu odchodu zesnulého, a proto můžeme očekávat smutek, či pláč. Oné uvědomění si ztráty je však velmi důležité, a dítěti pomůže v přechodu do další fáze, kterou je smíření se ze ztrátou.²⁸

4.4 Dramaterapie

Dramaterapie je léčebně výchovná disciplína, která využívá divadelní a dramatické prostředky. Cílem jejího působení je dosáhnoutí tzv. symptomatické úlevy. Dále pak také zmírnění důsledků psychických i sociálních poruch.²⁹

V dramaterapii můžeme využít mnoho projektivních technik i pomůcek. Jsou jimi například fotografie, masky, video, maňásky či loutky. Právě loutky se staly velmi užitečnou pomůckou, jelikož se ukázalo, že s loutkou si děti rády hrají téměř v každém věku. Je tomu tak nejspíš proto, že při manipulaci s loutkou mají děti možnost promítnout do loutky své myšlenky a pocity. A to pro ně jiny může být velmi obtížné.³⁰

²⁸SMITH, Susan C. a Margaret PENNELLS. Interventions with bereaved children. Bristol, Pa.: J. Kingsley Publishers, 1995. ISBN 1853022853.

²⁹PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. Pedagogický slovník. 6. aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.

³⁰VALENTA, Josef. Dramatická výchova a sociálně psychologický výcvik: (srovnání systémů). Praha: ISV, 1999. Pedagogika (ISV). ISBN isbn80-85866-40-4.

4.5 Biblioterapie

Biblioterapie je jedna z novodobějších metod, při které se k terapii využívá především literární text a různé varianty práce s knihou. Je to jedna z méně používaných terapií u nás.

Biblioterapie může pomoci dítěti kdykoliv se potýká s problémem. Je ovšem na rodiči, učiteli či terapeutovi zvolit správný žánr knihy. Například, když dítěti čteme knihu, ve které se hlavní hrdina vyrovnává se smrtí blízké osoby, posluchač se s ním může dokonale ztotožnit, a skrze ně se pak se svými myšlenkami lépe vyrovnávat. Dítě může mít najednou pocit, že v tom není samo, že někde na světě existují další lidé, kteří si prochází tím samým, co on nebo ona.³¹

Konkrétní tituly, které lze využít

Není snadné s dětmi o smrti mluvit. Děti jsi tento abstraktní pojem často nedokážou ani představit, natož pak chápat finalitu smrti. Naštěstí existují dětské knihy, které tuto problematiku rozebírají a řeší. Děti se díky knize mohou ztotožnit s některou z postav, a lépe se pak se situací vyrovnají. Je ovšem nutné, dbát na důkladnou interpretaci každého příběhu a dát dítěti dostatečný prostor pro reflexi a zamyšlení se nad příběhem. Velmi vítané je také vyjádření svého názoru.

Ráda bych zmínila některé dětské knihy, které řeší právě smrt blízké osoby, či smrt samotnou. Vybírala jsem především z modernějších knih, které dětem mohou pomoci díky modernímu pohledu na smrt i posmrtný život.

- **Anna a Anička³²** (*Martina Špínková*)

Většina z nás měla to štěstí, setkat se se svou babičkou. Babičky jsou jako druhé maminky, ale namísto zeleniny pro nás mají vždy nějakou tu dobrotu, a místo posílání do postele, nám přečtou pěknou pohádku, nebo si s námi povídají. A když se narodila Anička, nebylo tomu jinak.

³¹DAVIES, L. Using Bibliotherapy with children [online]. Kelly Bear Press, Květen, 2010 [cit. 2013-02-20]. Dostupné z: <http://www.kellybear.com/TeacherArticles/TeacherTip34.html>.

³²ŠPÍNKOVÁ, Martina. Anna a Anička: o životě na začátku a na konci. V Praze: Cesta domů, 2014. Bludiště (Cesta domů). ISBN 978-80-904516-9-8.

S babičkou se měly vzájemně moc rády – hrály si spolu, povídaly a babička Anna Aničku učila poznávat svět. Anička rostla jako z vody, ale čas nám plyne všem stejným tempem, a tak i babička Anna stárla, a začala pomalu odcházet. Ovšem Anička byla s babičkou až do jejího konce, a vlastně i po něm. Kniha ukazuje, že se s příbuznými nemusíme rozloučit ani po jejich smrti, jelikož žijí navždy v našich vzpomínkách.

- **Anton a Jonatán³³** (*Jostein Gaarder*)

„Antone, říkal mi často Jonatán. Nemáme my štěstí? Svět je náš. Jsme tady.“

Tato krátká, bohatě ilustrovaná knížka vypráví příběh o plyšovém medvídkovi Antonovi a jeho nejlepším příteli Jonatánovi. Vše se zdá krásné a neměnné. Kamarádi spolu zažívají dobrodružství a krásné chvíle. Jezdí spolu na kole po městě, a užívají si života. Nic ale netrvá věčně. Stane se nehoda a chlapce Jonatána stazí auto, a Jonatán bohužel zemře. Medvídek sedící na policice poté vzpomíná na ty krásné chvíle, které s Jonatánem zažili.

- **Bratři lví srdce³⁴** (*Astrid Lindgrenová*)

Kniha začíná velmi netypicky. Poté co jeden z mladší bratrů – Karel vyslechne rozhovor své maminky, a dozví se, že mu již mnoho času na našem světě nezbývá, svěří se se svými starostmi svému staršímu bratrovi Jonatánovi. Ten chce bratra uklidnit, a tak mu vypráví o zemi, kam lidé putují, když zemřou – o Nangijale. Tu prezentuje jako zemi „ohníčků a pohádkových dnů“, ve které nikoho nic nebolí, a každý den tam člověk zažívá velké dobrodružství. Věci ale naberou nečekaný spád, když v bytě, ve kterém chlapci společně s jejich maminkou žijí, vypukne požár. Jonatán ve snaze zachránit svého nemocného bratra vyskakuje z okna a zachraňuje mu tak život. Když i Karel opouští náš svět, nemá ještě tušení, co na něj a na Jonatána v Nangijale čeká.

Příběh mimo jiné nabízí také ukázkou věrnosti, platonické lásky mezi bratry, odvahy a neutuchající naděje.

³³GAARDER, Jostein. Anton a Jonatán. Ilustroval Akin DŮZAKIN. V Praze: Albatros, 2014. ISBN 978-80-00-03698-4.

³⁴LINDGRENŮVÁ, Astrid. Bratři Lví srdce. Praha: Albatros, 2001. ISBN 978-80-00-01966-6

- **Kamzíkův velký skok**³⁵ (*Daniel Rušar*)

Kniha popisuje pocity malého kamzíka, kterému náhle zahynul jeho starší bráška. Zřítíl se do propasti, a samostatná propast se v knize stává jakousi metaforou pro neutuchající beznaděj a lítost. Malý kamzík se cítí zranitelně, zmateně, smutně a bezradně. Ovšem díky jeho chápavé a milující mamince, se mu tento stav nakonec podaří překonat, a sám onu propast překoná odvážným velkým skokem.

- **Když dinosaurům někdo umře**³⁶ (*Laurie Krasny Brown*)

Jak píše sám autor, toto je „malá knížka o velkých starostech.“

Kniha nám odhaluje, co mohou cítit a zažívat děti, když přijdou o někoho, kdo jim byl v životě velmi blízký. Děti mají samozřejmě mnoho otázek, potřebují si o události povídat, a krásné vzpomínky uschovat ve svém srdíčku.

My dospělí s tím ovšem můžeme mít problém... Nyní máme v rukou „příručku dětským truchlením“ která nám poradí, nejenom jak začít, a provede nás celým příběhem o dinosaurí rodince, která prochází podobnou ztrátou.

- **Myši patří do nebe: ale jenom na skok**³⁷ (*Iva Procházková*)

Tato kniha se v podstatě nezabývá úmrtí blízké osoby, nýbrž smrti jako takové. Autorka Iva Procházková zde velmi něžně provází čtenáře příběhem malé myšky Šupito a lišáka Bělobřicha. Tyto dvě zvířátka jsou na světě nepřátelé, jelikož lišák malou myšku stále pronásleduje a ohrožuje. Ovšem po smrti, ve světě, kde už není hlad, zima ani strach se z nich stanou nerozluční přátelé. A jejich přátelství nakonec překoná i samotnou smrt. Celou knihou nás provází snovost a lehká melancholie, kterou doplňují ilustrace Markéty Prachatické.

³⁵RUŠAR, Daniel. Kamzíkův velký skok. Ilustroval Ľuboslav PAĽO. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1009-2.

³⁶BROWN, Laurene Krasny a Marc Tolon BROWN. Když dinosaurům někdo umře: malá knížka o velkých starostech pro malé i velké. V Praze: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-0-5.

³⁷PROCHÁZKOVÁ, Iva. Myši patří do nebe: ale jenom na skok. Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01558-7.

Je přirozené, že pro dítě nebude z počátku snadné své pocity verbalizovat. Ostatně, s tím mají mnohdy potíže i dospělí lidé. I ti mají často problém své pocity identifikovat a správně pojmenovat.

Ovšem díky biblioterapie můžeme lépe porozumět našemu vnitřnímu já.³⁸

³⁸DAVIES, L. Using Bibliotherapy with children [online]. [cit.2021-01-15]. Dostupné z: <http://www.kellybear.com/TeacherArticles/TeacherTip34.html>.

PRAKTICKÁ ČÁST

5. Uvedení do metodologie výzkumu

Rozhovory byly zaznamenávány na diktafon, aby bylo možné se k nim během zpracovávání opět vrátit. Při zpracovávání rozhovorů jsem si záznam několikrát pouštěla, a zastavovala jsem jednotlivé pasáže. To mi umožnilo si rozhovor znovu vybavit, a vyzdvihnou informace užitečné pro můj výzkum.

5.1 Cíl výzkumu a výzkumné otázky

Cílem výzkumu bylo zmapovat zkušenosti konkrétních učitelů mateřských škol, s otevíráním témat vztahující se ke smrti v MŠ. Rovněž také jak učitelé řeší případnou podporu dětí, které přišly o blízkou osobu.

Výzkumné otázky:

1. Jaké zkušenosti týkající se otevírání tématu smrti učitelé mateřských škol mají?
2. Jaké cesty učitelé pro otevírání témat týkajících se smrti mohou volit?
3. Jak se s tímto tématem případně s konkrétními událostmi pracuje v MŠ, ve které učitel působí?

5.2 Volba typu výzkumu

Vzhledem k povaze mé bakalářské práce jsem zvolila formu kvalitativního výzkumu. Creswell³⁹ charakterizuje tento typ výzkumu jako: „*proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.*“ Tento typ výzkumu umožňuje proniknout hlouběji do tématu než kvantitativní, který slouží k získávání obecných informací zaznamenávaných v

³⁹HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 9788026209829.

procentech. Umožní mi získat cenné informace a zkušenosti předškolních pedagogů, týkající se témat související se smrtí v MŠ.

5.3 Využité metody výzkumu

Potřebné informace jsem získala pomocí tří polostrukturovaných rozhovorů. Před realizací rozhovorů, jsem si vytvořila okruh hlavních výzkumných otázek, které jsem respondentům pokládala.

5.4 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor je tvořen rozhovory se třemi učitelkami mateřských škol. Rozhovory Data jsou uvedena ve formě vyhodnocení jednotlivých rozhovorů.

Rozhovory:

- Paní učitelka Šárka – věk: 22 let, délka praxe v MŠ: 3 roky
- Paní učitelka Veronika – věk: 24, délka praxe v MŠ: 5 let
- Paní učitelka Eva – věk: 45 let, délka praxe v MŠ: 25 let

5.5 Etické otázky (realizace výzkumu)

Všechny učitelky byly seznámeny s faktem, že rozhovor bude použit v praktické části mé bakalářské práce. Všichni respondenti s tímto faktem souhlasí. Pro zachování anonymity byla změněna jména respondentů, a nejsou zmiňovány ani názvy mateřských škol, ve kterých respondenti působí.

Dohromady jsem oslovila 3 učitelky mateřských škol. Shromažďování rozhovorů trvalo přibližně 4 týdny.

Vzhledem k nepříznivé epidemiologické situaci, jejíž následkem je mimo jiné i zákaz cestování mimo okres bydliště, musely rozhovory bohužel probíhat distanční formou, tedy pomocí videohovorů, či telefonních hovorů. Je nutné podotknout, že tato forma nebyla příliš vhodná.

Domnívám se, že při rozhovoru, kdy jsou lidé spolu v jedné místnosti, panuje mezi nimi menší nervozita, mohou se cítit komfortněji, a snáze odpovídat na pokládané otázky.

Během rozhovorů jsem částečně vycházela s předem připravených výzkumných otázek, a v případě nejasnosti či zájmu o prohloubení odpovědi respondentů jsem pokládala otázky doplňující.

6. Zpracování jednotlivých rozhovorů

Na následujících stránkách se nachází podrobné zpracování rozhovorů, které jsme společně s učitelkami mateřských škol vedly.

6.1 Paní učitelka Šárka (9. 3. 2021)⁴⁰

Paní učitelka Šárka šla pracovat do mateřské školy hned po dokončení maturitní zkoušky na odborné škole pedagogické, což ji opravňovalo k péči o děti předškolního věku. Nyní ve školství působí třetím rokem, a dle jejich slov ji děti každý den dokazují, že její rozhodnutí bylo správné – *„Děti mi dělají radost každým sebemenším pokrokem, který samy dokážou.“* (cit.)⁴¹

Paní učitelka Šárka rozhodně souhlasí s tvrzením, že je důležité o tématu smrti s dětmi mluvit *„je potřeba aby to děti začaly vnímat trošku reálně jako běžnou součást života“*. Sama se ovšem do toho tématu nepouští. Tuto nelehkou úlohu přenechává zkušenějším pedagogům, kteří podle jejich slov se do tématu ponořují často. Nabízí se otázka, jak tedy ostatní pedagogové s tímto tématem pracují – *„Většinou v komunikačním kruhu si o tom společně povídají, nebo potom právě používají nějakou literaturu.“*

Paní učitelka dále zmínila knihu „Když dinosaurům někdo umře“. Podle ní se ve školce těší velké oblibě, a je hojně využívána při řešení otázek související s koloběhem života a smrti.

⁴⁰ Datum pořízení rozhovoru

⁴¹ Citace konkrétního rozhovoru

Déle paní učitelka prozrazuje, že téma smrti se u nich ve školce nejčastěji řeší při dvou situacích. Zaprvé, když je tématem **týdenního celku rodina**, kdy děti často samy naráží na fakt, že když jsme se narodily, byli jsme malá miminka, a postupem času pak rosteme, sílíme, a stávají se z nás dospělí lidé, máme vlastní děti, a jsou z nás tatínek nebo maminka.

Poté stárneme dál, naše děti také rostou a sílí až mají vlastní děti, a z nás se stávají dědeček nebo babička. No, a jak už to, tak v životě bývá, když jsou babičky a dědečkové staří, opustí nás a odchází do nebe. Většina dětí tomu překvapivě dobře rozumí, a mají ve věcech jasno. *„Není překvapením, když si holky hrají na maminky, ale jednou si děti hrály na pohřeb, kdy pod polštářky schovávaly plyšáky, a to mě trochu vyvedlo z míry“.*

Druhá situace je poměrně smutnější a nastává tehdy, když některé z dětí přijde o člena své rodiny. Reakce dítěte se pak obvykle odvíjí od toho, jaký mělo s danou osobu vztah, či šlo o vzdáleného příbuzného, kterého dítě vidělo za svůj život jen párkrát, či o milovanou babičku, kterou dítě vídalo velmi často, a která mu pekla jablečné štrůdly, chodila s ním na procházky a při čtení pohádky jej hladila po vlasech.

Paní učitelka Šárka se ve své třídě setkala s chlapčkem, který přišel o babičku. Ovšem babička bydlela daleko, a blízký vztah s chlapcem neměla – **„Podle toho, co jsem se dozvěděla, se s babičkou rodina příliš nevidala“**. Dále paní učitelka popisuje ráno, kdy k její katedře chlapček přistoupil, a oznámil tuto nemilou zprávu jako novinku dne – *„oznámil mi to jako standardní informaci“*. *Děti takto ráno obvykle hlásí, jak se vyspaly, co dobrého měli k snídani, či se chlubí novým tričkem s měnícím se obrázkem“* dodala paní učitelka Šárka.

Jak je již zřejmé, chování chlapce se nijak výrazně nezměnilo. Chlapec nebyl plačtivý ani se nejevil nijak zkroušeně. Nebylo proto potřeba dítě jakýmkoliv způsobem uklidňovat, chlácholit či zvolit další postup. Chlapec se sám zapojit do kolektivu dětí, a choval se stejně jako v jiné dny. **„Myslím, že se tím nijak netrápil“** hádala paní učitelka.

Zásadní informace vyplývající z rozhovoru

- Při řešení tématu smrti v MŠ nemusí být učitel na téma sám, může požádat kolegy o pomoc.
- K tématu „rodina“ se často pojí také téma stárnutí a umírání.
- Může se stát, že si děti vymyslí námětovou hru „Na pohřeb“.

6.2 Paní učitelka Veronika (19. 3. 2021)

Paní učitelka Veronika s dětmi předškolního věku pracuje již pět let. Během té doby zkoušela pracovat s dětmi různých věkových kategorií, nicméně nejlépe se jí pracuje s dětmi nejmladšími, tedy s těmi, které do mateřské školy právě nastoupily. *„Jsou to ještě takový batolátka, a musí se nejprve pořádně rozkoukat“* vysvětluje paní učitelka.

Paní učitelka Veronika pracuje ve školce, ve které se hodně dbá na rituály a tradice – *„Například při Dušičkách v listopadu, s dětmi ve třídě zapalujeme svíčku, a vzpomínáme na milované, kteří nás již opustili“*. Děti pocity okolo svátku zemřelých sice ještě nedokážou ještě správně pojmenovat, nicméně situaci velmi dobře vnímají. *„Často narážíme na mrtvá zvířátka“*, paní učitelka mi dále popisuje, že děti často zmiňují úmrtí pejska, kočky, či jiného domácího mazlíčka.

Paní učitelka Veronika se nám poté svěřuje s vlastní osobní zkušeností – *„Měla jsem ve třídě chlapečka, který přišel o dědečka, a bylo to pro něj velmi zdrcující. Byla jsem ve školce první rok, a všechno pro mě bylo nové, sice jsem chodila na praxe, ale to se dá jen těžko srovnat.“*

Když paní učitelka chodila na praxe, měla vždy pocit že jí někdo „kryje záda“ a že na případnou krizovou situaci nebude sama. Ovšem nyní, když už ona sama vedla třídu, tento pocit záchranného kruhu vymizel. *„Jednoho dne Mareček⁴² přišel do školky a už od rána byl smutný. Během dne se nechtěl zapojovat do her ani si nehrál s klukama s autíčky, což bylo zvláštní, protože jindy je to veselý kluk, který si hraje s kamarády celý den.“*

⁴² Jméno dítěte bylo za účelem uchování anonymity změněno

Paní učitelka si pak celý den lámala s Marečkem hlavu, a když si jej maminka po spaní vyzvedla, dodala si konečně odvalu a maminky se zeptala, jestli se u nich doma něco nestalo. Marečkova maminka se poté na paní učitelku Veroniku podívala, a řekla: „*Ano, včera ráno mi zemřel tatínek, Marečkův dědeček*“. „*V tu chvíli mi bylo opravdu hrozně*“ – popisuje své tehdejší pocity paní učitelka. „*S úmrtím jsem vážně nepočítala*.“

Po příchodu domů vrhla na internet a zarputile hledala, jak zacházet s dítětem, kterému někdo blízký zemřel. „***Byla jsem tehdy moc mladá – naivní, a vůbec jsem netušila, co mám v takové situaci dělat.***“

Druhý den nastalou situaci konzultovala paní učitelka s kolegyní. Domluvili se tehdy na tom, že Marečka nebudou do ničeho tlačit, a že jeho smutku musí nechat volný průběh a čas. „***Mareček neplakal, ale byl smutný. Dál se vyhýbal ostatním dětem a hrál si v koutku sám***“. Paní učitelka dále vyprávěla, jak se chlapcovo chování vyvíjelo: „***Prvních pár dní chtěl být sám, na omalovánkách oblíbených aut se začaly objevovat tmavé čmáranice***“.

Jednou ráno s paní učitelka Veronika všechny děti svolala do komunikačního kruhu, a chtěla si s nimi povídat o emocích – o radosti, strachu a smutku. „*Když přišlo na smutek, zeptala jsem, se děti, kdy jsme smutní*.“ Děti se hlásily, a paní učitelka je postupně vyvolávala. Padaly návrhy jako: „*když ztratíme hračku*“, „*když je na nás někdo zlý*“, „*když si s námi nechce nikdo hrát*“ a podobně.

Pak se ale přihlásil i Mareček. Paní učitelka neváhala, a Marečka vyvolala. „***Jsme smutní, když nám někdo umře, třeba děda***“. „*V tu chvíli jsem měla slzy v očích*“ vzpomíná paní učitelka. Na chlapci prý bylo vidět, jak moc se mu ulevilo, že **to** konečně mohl říct nahlas. Paní učitelka pak zpětně přemítala, jestli neudělala chybu, že se s Marečkem o ztrátě dědečka nebavili.

Každé dítě ovšem reaguje na různé věci a události odlišným způsobem a je možné, že by doptávání paní učitelky mohlo proces truchlení u Marečka zastavit, či jeho emoční naladění zhoršit.

Toto tedy bylo první setkání paní učitelky Veroniky se smrtí ve školce. Prozradila mi, že v průběhu let se pak s podobnými příběhy dětí samozřejmě setkávala. **„Pokaždé je to ovšem zase úplně jiné než naposled.“** Některému dítěti prý pomáhá ujištění a mazlení, chce být středem učitelčiny pozornosti. U jiného je to podobné jako u Marečka – dítě chce být převážně samo, do společných aktivit se příliš nezapojuje, a smutní.

Od této zkušenosti s Marečkem si je ovšem paní učitelka Veronika v řešení podobných situací mnohem jistější – „Člověk musí být hlavně citlivý a naslouchat, co se mu dítě snaží naznačit“ dodává paní učitelka.

Zásadní informace vyplývající z rozhovoru

- S tématem smrti v MŠ souvisí také národní tradice například „Dušičky“ – Památka všech zemřelých, které se konají vždy 2. listopadu.
- Je na místě, s rodiči konzultovat emoce a chování dítěte, pokud máme pochybnosti.
- Truchlícímu dítěti musíme poskytnout dostatek času a prostoru, ale zároveň nesmíme ignorovat jeho aktuální potřeby.

6.3 Paní učitelka Eva (30.3.2021)

Paní učitelka Eva pracuje v předškolním školství již přes 25 let. Za svou praxi se již setkala s mnoha vypjatými situacemi. A úmrtí v rodině se mezi ně nepochybně řadí.

Paní učitelka Eva se do tématu smrti ve své třídě příliš neotvírá – *„Téma smrti neotvírám jako tematický celek, většinou ho ale otevřou samy děti“*. Stává se to, když zemře domácí zvířátko, například pes nebo kočka. *Horší ovšem je, když děti přijdou s informací, že zemřela babička nebo dědeček, a úplně nejhorší je, když umře někdo z rodičů.*

„Sice nemluvíme přímo o smrti, ale v podstatě na ni děti upozorňujeme vždy, když jim řekneme, že je něco nebezpečné“.

Paní učitelka dále upozorňuje na fakt, že děti, byť nevědomky upozorňujeme na riziko smrti téměř každý den, a často si to ani neuvědomujeme.

Je tomu tak pokaždé, když dítě nabádáme k opatrnosti – „*nechod' do silnice, mohlo by tě přejet auto, a to bys mohl i umřít*“.

V zásadě, když děti poučujeme o bezpečnosti, stává se smrt nástrojem, výhružkou či trestem za její nedodržování. Děti v mateřské škole již zpravidla dokážou rozlišit rozdíl mezi úrazem běžným jako je například modřina, odřené kolénko či boule na čele, a úrazem vážnějším jako může být zlomená ruka či noha, nebo jiná zranění, která vyžadují ošetření lékařem. „*Ovšem smrt, to je ještě něco daleko vážnějšího.*“

Paní učitelka dále popisuje situaci, kdy se u ní ve třídě ocitla holčička, které zemřela miminka, když jí byl teprve jeden rok. Tato dívenka tedy ve školce netruchlila, jelikož si maminku nemohla příliš pamatovat. Ovšem paní učitelka se obávala, aby neřekla něco, co by holčičce mohlo ublížit – věta „*a maminka...*“, se podle ní v školce používá snad až příliš často. Je potřeba dát si na této věty, které by dětem mohly ublížit velký pozor, a raději se naradit větami univerzálnějšími „*maminka nebo tatínek*“.

Paní učitelka v souvislosti s touto událostí měla obavu také z reakce dětí. Ovšem děti ji překvapily - „**žádné z dětí ve třídě to nehrotilo.**“ „*Jako ty nemáš maminku?*“ z úst dětí nikdy nezaznělo. Děti to podle učitelčiných slov vzali jako „*hotovou věc*“, a dále se detaily nezabývaly. Tato situace opět poukazuje na to, jak jsou děti čisté.

Děti nemají potřebu soudit ostatní, a řešit rozdíly mezi námi. Zkrátka to neřeší, alespoň do té doby, dokud na rozdíl nějak neopatrně a neuváženě neupozorní někdo dospělý.

Paní učitelka Eva také zastává názor, že je vhodné mít v MŠ připravenou literaturu vhodnou k řešení úmrtí v rodině. Paní učitelka odkazuje také na knihu Anna a Anička, která krásně až poeticky popisuje životní cyklus lidského života, kdy babička Anna stárne a nakonec odejde. Ovšem tyto knihy se podle paní učitelky nemohou číst „*jen tak*“. Je potřeba děj dětem vysvětlit, a s knihou efektivně pracovat, nestačí jí „*jen přečíst*“.

V souvislosti s dětskou literaturou zabývající se tématem smrti, můžeme zmínit ještě knihu Návštěva malé smrti. Paní učitelka barvitě popisovala ilustrace knihy, ze kterých až mrazí. „*Ta kniha je taková trošku děsivá, ale přitom je to hezkej příběh o holčičce, která byla nemocná, a poté se stalo pomocnicí té smrti – stala se andělem, a byla šťastná, že už ji nic nebolí.*“

Tato kniha je ale ovšem spíše pro děti, které jsou samy nemocné. *„Vůbec si nedovedu představit pracovat s dítětem, které je prostě takový, chudinka maličkaté samo nemocné.“* Dále jsem se s paní učitelkou shodly, že téma smrti v MŠ je celkově velmi **„bolavé a tabuizované téma“**. Děti, které přijdou o člena rodiny často vůbec nemají možnost se s ním rozloučit. Například je rodiče nevezmou sebou na pohřeb, v obavě, že právě pohřeb by je mohl vyděsit a způsobit trauma. Přitom právě pohřbení milované osoby může být pro dítě rituál k rozloučení s ním. *„Nemají to zakončený, děti pak prostě nevědí, kde například babička je“*. K truchlení zkrátka patří slzy, patří tam takové to **„ted' jsem s tebou naposled, ted' se s tebou loučím“**.

Dále jsme diskutovaly nad podporou, kterou můžeme poskytnout dítěti, které právě zažívá ztrátu. Jako učitelé můžeme tomuto dítěti naslouchat, můžeme mu pomáhat tak, že mu dáme naději. S dítětem můžeme soucítit, ovšem ne do takové míry, abychom ho v jeho smutku a beznaději podporovali. **„Být dítěti nablízku, být připravena na všechny jeho potřeby, který má“**.

V mateřské škole, ve které paní učitelka Eva pracuje, se téma smrti ve třídách příliš neotevívá. Ovšem když je třeba se tématu „dotknout“, a impulz přijde od dětí, respektive z potřeb dětí, tak samozřejmě učitele reagují. Často pak sáhnou po výše zmíněných knihách, či se nebrání obrátit na prosbu o pomoc na pedagogicko-psychologickou poradnu, či na dětského psychologa. **„Není ostuda, říct si v takové situaci o pomoc, a nechat si poradit, když na takovou událost dojde.“**

Zásadní informace vyplývající z rozhovoru

- Před smrtí děti varujeme téměř denně, a často si to ani neuvědomujeme, například, když je varujeme před vstupem do vozovky.
- Je potřeba být dítěti na blízku, a reagovat na jeho aktuální potřeby
- Pakliže si se vzniklou situací ve třídě nevíme rady, můžeme požádat o pomoc dětského psychologa či pedagogicko-psychologickou poradnu.

6.4 Porovnání výsledků rozhovorů respondentek

Jak z rozhovorů vyplývá, paní učitelky se shodují, že téma smrti je v mateřské škole vhodné otevírat, ovšem ne jako celý tematický celek. Paní učitelky zastávají názor, že s tímto tématem je vhodné pracovat, až když si to situace žádá, například, když se samy děti o toto téma začnou zajímat.

Paní učitelky mají různé způsoby, jak téma otevírat. Například paní učitelka Šárka mluví o dětem o smrti přímo, a „**na rovinu**“. Podle ní je velmi důležité, aby děti nebyly klamány a jejich představy o světě zkreslovány. Neváhá dětem odpovědět i na ty nejcitlivější otázky, a podle jejích slov, se jí tento otevřený a přímý přístup k dětem v minulosti velmi osvědčil. Paní učitelka Veronika zprostředkovává dětem toto téma pomocí **rituálů**, které ona sama ve výuce velmi podporuje a vyzdvihuje. Nemůžeme tvrdit, že by se tématu přímo vyhýbala, nicméně volí poněkud odlišný přístup nežli paní učitelka Šárka.

Paní učitelka Eva má z řešení tématu smrti v MŠ velký respekt. Sama jej neotevírá, ovšem téma se podle ní často „otevře samo“. V takovém případě samozřejmě reaguje, a s dětem vzniklou situaci řeší.

Co se týče podpory truchlícího dítěte, paní učitelky se shodují zejména na tom, že v tomto období může být dítě extrémně citlivé, a tím pádem i zranitelné. Paní učitelka Eva zmínila větu: „**být dítěti nablízku**“. Být tu pro dítě, a reagovat na jeho aktuální potřeby a naslouchat mu.

Jako možnou pomoc pro otevírání tématu smrti vnímají paní učitelky dětskou literaturu. Všechny dotazované paní učitelky zmínily alespoň jednu knihu dětské literatury, která se zabývá tématem smrti. Paní učitelka Šárka i Eva mají ve své knihovně těchto knih hned několik. Paní učitelka Eva však zdůrazňuje, jak důležité je knihu umět dětem předložit, a vhodně s ní pracovat. Nestačí ji **pouze číst**.

Podpora mimo prostředí MŠ

Paní učitelka Eva dodává, že pokud by si ona sama nebyla v tématu jistá, s důvěrou se obrátí na odborníky, například na psychologa. Paní učitelka Veronika by spíše, než knihy uvítala semináře na podobná témata, jak pro učitele mateřských škol, tak pro rodiče dětí, které MŠ navštěvují.

6.5 Shrnutí

V této kapitole formuluji svá výzkumná zjištění. Zároveň také odpovídám na výzkumné otázky, které stály na počátku výzkumu.

1. Jaké zkušenosti týkající se otevírání tématu smrti učitelé mateřských škol mají?

Zkušenosti respondentek byly různorodé. Paní učitelka Šárka téma smrti ve své třídě sama od sebe neotevírá. Pokud by se ovšem vyskytla potřeba ze strany dětí, s tímto tématem ji pomůže kolegyně, se kterou třídu sdílí. Paní učitelka Veronika se tématu smrti věnuje prostřednictvím českých svátků a tradic, a nebrání se ani s dětmi rozvinou diskuzi o duši, či posmrtném životě. Paní učitelka Eva sice také téma smrti nemá ve svém třídním vzdělávacím planu jako celek, nicméně upozorňuje na skutečnost, že děti před smrtí varujeme každý den, aniž bychom to sami vnímali. V případě otázek ze strany dětí se ovšem paní učitelka tématu nebrání, a je ochotna, jej s dětmi probrat.

2. Jaké cesty učitelé pro otevírání témat týkajících se smrti mohou volit?

Učitelé mohou při otevírání tématu smrti v MŠ zvolit například diskuzi nad tématem v komunikačním kruhu, mohou využít možnosti dětské literatury, respektive titulů, které se tématem smrti zabývají. Učitelé také mohou využít externí pomoci odborníka na dané téma, či dětského psychologa.

3. Jak se s tímto tématem případně s konkrétními událostmi pracuje v MŠ, ve které učitel působí?

V mateřské škole u paní učitelky Šárky se téma samostatně neotevívá, reaguje se na něj pouze v případě, že některé z dětí prožije ztrátu milované osoby, a klade paní učitelce otázky. Paní učitelka Veronika s tématem smrti pracuje formou tradic a rituálu, klade velký důraz na svátek „Den památek zemřelých“. V období začátku listopadu se s dětmi věnuje tématu „vzpomínek na zemřelé“, a nímž je smrt neodmyslitelně spojena. Paní učitelka Eva sice téma smrti jako takové ve své třídě rovněž neotevívá, ovšem poukazuje na fakt, že před smrtí děti „varujeme“ prakticky každý den, ať už jde o upozorňování na nebezpečí (s rizikem úrazu či dokonce smrti), či dbání na bezpečnost pohybu jak v uzavřených prostorech, například ve třídě, tak v prostorech vnějších – na hřišti, či na ulici.

7. Náměty na sdílení tématu v MŠ

Mluvit s dětmi o smrti, to je velmi citlivá záležitost, obzvláště pak, jste-li v pozici pedagoga. Nemáte jasnou představu o tom, co o smrti děti již vědí, ani jakým způsobem jsou děti informovány v rodině.

Ovšem nemůžeme mlčet. U dětí bychom tak mohli způsobit například vztek, chybné domněnky, uzavřenost či samotnou ztrátu důvěry v nás, jako v učitele. Naším úkolem je najít vhodnou formu a způsob, jak dětem odpovědět na jejich otázky, byť mohou být velmi citlivé.

Můžeme k tomu přistoupit několika následujícími způsoby:

1. Zahájit mezi dětmi diskuzi

Cílem je vytvořit takové prostředí, ve kterém jsou veškeré otázky vítány a přijímány, a kde se na ně odpovídá otevřeně a bez odsuzování. Je vhodné, pracovat s dětmi na koberci, v kruhu, ve kterém sedí tak, jak je jim pohodlné. Diskuzi pak můžeme například zahájit asociačním kruhem.

Děti si mezi sebou postupně předávají určitý předmět. Úkolem toho, kde jej drží v ruce, je říct nahlas první slovo, které jej napadne, když se řekne slovo „smrt“. I zde ovšem musíme být velmi opatrní a vnímaví, a rozhodně žádné z dětí do odpovědi nenutit.

Poté se děti můžeme postupně ptát, zda například znají nějakou pohádku, ve které někdo zemřel, ať už člověk či zvířátko. Postupně pak můžeme přejít i k úmrtí domácích mazlíčků, a dětem během těchto činností ochotně odpovídat na veškeré jejich otázky.

2. Výtvarná výchova – plátno našich strachů

Výtvarné činnosti mohou být v řešení tématu smrti velmi prospěšné. Děti se během nich mohou snadněji uvolnit, a dát průchod tomu, co cítí. Tato činnost je velmi vhodná právě pro děti, které mají problém s verbalizací svých myšlenek či pocitů, a mohu se jevit jako „v napětí“. Výběr tématu je velmi variabilní, mohou to být témata jako:

- **Jak vypadá nebe?** = Děti malují za pomoci vodových barev, které rozpíjejí na čtvrtku podobu nebe tak, jak ji sami vnímají, respektive, jak si ji představují.
- **Svíčky jako vzpomínky** = Děti malují zapálenou svíčku s planoucím plamínkem pomocí barevných kříd.
- **Smuteční květiny** = Před začátkem řízené činnosti je vhodné, v komunikačním kruhu s dětmi probrat, že květiny mají také určitý význam. Například lilie má znak čistoty a nevinnosti. Bílá růže symbolizuje pokoru a nevinnost, často je reprezentována i jako svatební květina. Pomněnka může vyjadřovat vzpomínání na lidí, kteří nám chybí. A Gerbera znamená upřímnost. Děti si zvolí jednu ze zmíněných květin. Je vhodné, mít tyto květiny připravené ve vázách jako předlohu pro děti, ideálně květiny živé – řezané. Květiny rozmístíme ve vázách na stolečky. děti si po zvolení květiny, sednou ke stolečku a snaží se květinu samy namalovat.

3. Četba knihy

Mezi dětmi jsou pohádky velmi populární. Po kvalitní dětské literatuře můžeme tedy sáhnout i při řešení takto závažného tématu.

Knihy a jejich příběhy mohou dětem pomoci lépe porozumět tomu, co se v jejich životech právě děje. Děti se mohou dobře vcítit do hlavního hrdiny, který řeší podobný problém, jako ony, a mohou na problém nahlížet z jiného úhlu. Když se s knihami

správně pracuje, mohou být mocnou zbraní v rukou každého pedagoga. Seznam knih, řešící tematiku smrti je k dispozici v přílohách.

8. Diskuze

Z rozboru jednotlivých rozhovorů a z jejich následného srovnání vyplývá, že učitelé v mateřských téma smrti příliš **neotvírají**. Tento výsledek mohl ovlivnit také nízký počet respondentů, který sčítal 3 osoby. Je možné, že bych při oslovení většího počtu předškolních pedagogů, získala i opačné údaje, a sice takové, že pedagogové téma smrti s dětmi řeší. Výsledky i délku poskytovaných rozhovorů mohl ovlivnit fakt, že rozhovory byly pořizovány distanční formou. Bohužel jsme se nemohli společně sejít, v klidném prostředí, a o otevírání tématu smrti v MŠ déle pohovořit.

Naopak z výzkumu Pavly Janečkové⁴³ (respektive z její bakalářské práce) vyplynulo, že se paní učitelky s tématem smrti setkávají poměrně často, samy je dětem nabízí. Zdá se, že učitelky mateřských škol jsou nakloněny tomu, aby se to téma ve školkách otevíralo, ovšem za předpokladu, že zvolíme vhodnou formu. Mateřská škola podle ní může truchlícímu dítěti nabídnout prostor, ve kterém se opět může cítit šťastně a bezstarostně, na rozdíl od prostředí v rodině, která právě truchlí po zemřelém člověku. Také zde stále platí pravidla a řád, což může dítěti poskytnou pocit bezpečí.

Při odpovídání na otázku, jaké cesty mohou učitelé zvolit při otevírání tématu smrti ve své třídě respondentky nejčastěji uváděly dětskou literaturu⁴⁴, zabývají se problematikou stárnutí, umírání či smrti, a následnou práci s ní. Následně pak také diskuzi v komunikačním kruhu, a v neposlední řadě také spojení tématu smrti s českými svátky – například Den památky zesnulých či Velikonocemi a tradicemi. Tyto formy mi byly známy, a výsledek jsem předpokládala. Zajímavé zjištění ovšem bylo, když respondentky vypověděly, jak si děti nezřídka na smrt hrají. Děti „pouští“ smrt překvapivě i do svých her, kdy si mohou hrát například na pohřeb.

⁴³JANEČKOVÁ, Pavla. Otevírání tématu smrti v kontextu mateřské školy. České Budějovice 2018. Bakalářské práce. Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky a psychologie. Vedoucí práce Mgr. Veronika Plachá.

⁴⁴ Seznam vhodné dětské literatury je uveden v přehledu dětské literatury

ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo zmapovat jaké zkušenosti mají pedagogové mateřských škol s tématem smrti ve svých třídách, do jaké míry, a zdali vůbec s dětmi toto téma rozebírají. Chtěla jsem se dozvědět, jestli samy děti mají zájem o toto téma, zda kladou otázky, a zda jsou jim učitelé na tyto otázky schopni adekvátně odpovědět.

V teoretické části své bakalářské práce se věnuji postoji ke smrti z ontogenetického hlediska z pohledu několika autorů. Dále také truchlením obecně i jeho jednotlivými fázemi, rovněž také specifiky truchlení u dětí. Pozornost je zaměřena také na fáze vyrovnání se se smrtí. Nechybí ani jednotlivé terapie, které mohou truchlícímu dítěti napomoci, vrátit se zpět do běžného života, a opět si užívat radosti dětství. V části praktické se po zpracování rozhovorů, které jsem vedla s několika předškolními pedagogy ukázalo, že ačkoliv se pedagogové do otevírání tématu smrti příliš nepouští, děti o smrt a témata s ní spojená jeví samy zájem. Již v mateřské škole se dítě může setkat s úmrtím v rodině. Na tuto událost děti zpravidla reagují podle toho, jaký měly s konkrétní osobou vztah. Pokud byl tento vztah blízký, dětmi přirozeně reagují smutkem, pláčem, apatií či dokonce hněvem, a nemohou samy sobě odpovědět proč musel tento blízký člověk odejít. Pedagogům se v této situaci osvědčila práce s několika tituly dětské literatury, které se tímto tématem zabývají, a které mohou dospělému pomoci přiblížit toto téma dětem, a dítěti mohou odpovědět na otázky, které si neustále klade.

V této uspěchané době, kdy je v popředí zájmu krása, mladí a vitalita, často zapomínáme i na tak křehká témata, kterými jsou stárnutí, umírání, a nakonec i samotná smrt. Pokud ovšem chceme, aby téma smrti již nebylo „tabu“ musíme jej začít opět vnášet jak do rozhovorů mezi dospělými, tak mezi dětmi. Po diskuzi v rodinném kruhu by jako další sociální skupina měla přebrat „štafetu“ právě mateřská škola.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

BOWLBY, John. Ztráta: smutek a deprese. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0355-1.

CLEVE, Elisabeth. Drž tátu za ruku: krizová psychoterapie s dvouletým chlapcem. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-804-7.

GOLDMAN, L. (2004): Counselling With Children in Contemporary Society. Journal of Metal Health Counselling, Vol. 26, No. 2, s.168-187.

HAVLÍK, Radomír. Úvod do sociologie. Vyd. 6., přeprac. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2843-1.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. Thanatologie: nauka o umírání a smrti. 2., přeprac. vyd. Praha: Galén, c2007. ISBN 978-80-7262-471-3.

HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 9788026209829.

JANEČKOVÁ, Pavla. Otevírání tématu smrti v kontextu mateřské školy. České Budějovice 2018. Bakalářské práce. Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra pedagogiky a psychologie. Vedoucí práce Mgr. Veronika Plachá.

KÜBLER-ROSS, Elisabeth. O smrti a umírání: co by se měli lékaři, sestry, duchovní a lidé vůbec naučit od umírajících pacientů. Turnov: Arica, 1993. ISBN 80-903086-1-9.

KÜBLER-ROSS, Elisabeth. O smrti a umírání: co by se lidé měli naučit od umírajících. Přeložil Jiří KRÁLOVEC. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0911-9.

MATĚJČEK, Zdeněk a DYTRYCH Zdeněk. Krizové situace v rodině očima dítěte. Praha: Grada, 2002. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7.

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. Pedagogický slovník. 6. ,aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6.

ŘEZÁČOVÁ LUKÁŠKOVÁ, Zuzana. Mandalý sebezpoznání: výklad mandal pomocí testů a cvičení: odhalte své nitro. Brno: Zoner Press, 2018. ISBN 978-80-7413-386-2.

SMITH, Susan C. a Margaret PENNELLS. Interventions with bereaved children. Bristol, Pa.: J. Kingsley Publishers, 1995. ISBN 1853022853.

ŠIKLOVÁ, Jiřina. Vyhoštěná smrt. Praha: Kalich, 2013. ISBN 978-80-7017-197-4.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda. Krizová intervence pro praxi. Praha: Grada, 2004. Psyché (Grada). ISBN 80-247-0586-9.

ŠPATENKOVÁ, Naděžda. Poradenství pro pozůstalé: principy, proces, metody. 2., aktualiz. a dopl. vyd. Ilustroval Jitka ŘENČOVÁ. Praha: Grada, 2013. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3736-2.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří. Praha: Portál, 2000. ISBN isbn80-7178-308-0.

VALENTA, Josef. Dramatická výchova a sociálně psychologický výcvik: (srovnání systémů). Praha: ISV, 1999. Pedagogika (ISV). ISBN isbn80-85866-40-4.

VODÁČKOVÁ, Daniela. Krizová intervence. Krize v životě člověka: formy krizové pomoci a služeb. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-696-9.

WORDEN, J. William. Children and grief: when a parent dies. New York: The Guilford Press, 1996. ISBN 1-57230-746-3.

ŽALOUĐÍKOVÁ, Iva. Dětské interpretace pojmů zdraví a nemoc. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6303-7.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Cestadomu.cz [online]. [cit. 2020-28-12]. Dostupné z: <http://www.cestadomu.cz/>

DAVIES, L. Using Bibliotherapy with children [online]. [cit.2021-01-15]. Dostupné z: <http://www.kellybear.com/TeacherArticles/TeacherTip34.html>.

Doudová, Iva. Smutek a truchlení dítěte. Pediatrie pro praxi [online], [cit.2021-04-15], Dostupné z: <https://www.pediatriepropraxi.cz/pdfs/ped/2013/04/10.pdf>

Hrajsisnami.cz [online]. [cit. 2020-08-01]. Dostupné z: <https://www.hrajsisnami.cz/co-je-terapie-hrou/>

Umirani.cz [online]. [cit. 2020-28-12]. Dostupné z: <https://www.umirani.cz/rady-a-informace/deti-truchli-jinak>

PŘELED DĚTSKÉ LITERATURY ZABÝVAJÍCÍ SE TÉMATEM SMRTI

BROWN KRASNY, Laurie. Když dinosaurům někdo umře. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-904516-8-1

CROWTHER, Kitty. Návštěva malé smrti. Praha: Baobab, 2013. ISBN 978-80-870-6067-4

GAARDER, Jostein. Anton a Jonatán. Praha: Albatros, 2017. ISBN 978-80-00-03698-4

LINDGRENOVÁ, Astrid. Bratři Lví srdce. Praha: Albatros, 2001. ISBN 978-80-00-01966-6

PROCHÁZKOVÁ, Iva. Myši patří do nebe. Praha: Albatros, 2017. ISBN 978-80-00-04614-3

RUŠAR, Daniel. Kamzíkův velký skok. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1009-2.

STALFELT, Parnilla. O smrti smrtících. Praha: Cesta domů, 2016. ISBN 978-80-88126-10-2

STAVARIČ, Michael. Děvčátko s kosou. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0805-1

SUŠKOVÁ, Kateřina. Počkej, milá smrti. Praha: Arbor Vitae, 2013. ISBN 978-80-7467-062-6

ŠPINKOVÁ, Martina. Anna a Anička. Praha: Cesta domů, 2014. ISBN 978-80-904516-9-8

A mnoho dalších kvalitních titulu...

SEZNAM PŘÍLOH

- 1. Přepis rozhovoru s paní učitelkou Šárkou**

- 2. Listy ze čtenářského deníku obsahující dětské knihy zabývající se tématem smrti**
 - 2.1 Anna a Anička**
 - 2.2 Anton a Jonatán**
 - 2.3 Bratři Lví srdce**
 - 2.4 Kamzíkův velký skok**
 - 2.5 Když dinosaurům někdo umře**
 - 2.6 Myši patří do nebe**

Přepis rozhovoru s paní učitelkou Šárkou

(9. 3. 2021)

X: Tak paní učitelko Šárko, já moc děkuju, že jste si udělala čas na rozhovor ohledně mé bakalářské práce. Hned na úvod bych se vás zeptala, jak staré děti jsou u vás ve třídě.

Š.: Jsou to předškolní děti – 5 až 6 let.

X: Super. A myslíte si, že je vlastně pro ty, dejme tomu pětileté, šestileté děti vhodné řešit téma smrti a umírání v mateřské škole?

Š.: Určitě ano. Je potřeba, aby to ty děti začaly vnímat trošku reálně.

X: A vy sama toto téma řešíte?

Š.: Já sama vyloženě ne, já se tomu vyhýbám. Ale ostatní učitelky ve školce to řeší docela často.

X: Hm, hm. A jaké aktivity nebo jakým způsobem vlastně to téma rozvíjí?

Š.: Většinou v komunikačním kruhu si o tom povídají anebo právě používají nějakou literaturu.

X: Aha, skvěle. A vy sama jste se vlastně během své profesí kariéry setkala s tím, že nějaké dítě mělo takovou ztrátu v rodině?

Š.: Ano. Vyloženě dítě v mé třídě.

X: A mohu vědět, o jakého člena rodiny to dítě přišlo?

Š.: O babičku.

X: O babičku. A měl s tou babičkou blízký vztah?

Š.: Ani moc ne. Ona bydlela daleko, a moc často se nevidali podle toho co jsem se dozvěděla.

X: Jo, takže se vlastně nebyli tak blízcí, zřejmě.

Š.: Ano.

X: Takže vlastně vám to to dítě dokázalo oznámit bez větších emočních reakcí? Zkrátka jako novinku?

Š.: Ano, zkrátka jako standardní informaci každý den.

X: Takže je možný, že si vlastně to dítě ještě neuvědomilo právě tu konečnost té smrti.

Š.: Ano, a i to vlastně že k sobě neměli žádný velký vztah, takže se tím tolik netrápil.

X: Můžeme předpokládat, že vlastně kdyby ten vztah toho dítěte a té babičky byl bližší, například kdyby žili v jedné domácnosti, že by to to dítě mohlo prožívat hlouběji.

Š.: Určitě. Ale teď se jeho chování nijak nezměnilo.

X: A nebylo tedy potřeba zvolit nějaké činnosti, či jiné zacházení s tím dítětem?

Š.: Určitě ne. Zkrátka se zapojit do kolektivu mezi děti, a fungoval úplně stejně, jako za jiných situací.

X: Dobrá, tak já Vám moc děkuju za rozhovor a přeju Vám ať se Vám daří ve vaší profesi

Š.: Děkuji.

Anna a Anička

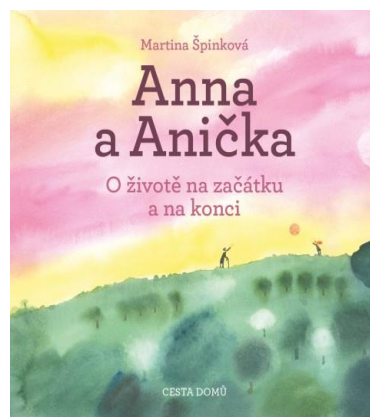
Autor: Martina Špínková

Vydáno: Cesta domů 2014

Rozložení knihy: 48 stran

Jazyk: spisovná čeština

Žánr: Pro děti a mládež, Pohádky

Popis knihy:

Knih je velmi laskavý průvodcem životem. Odkrývá koloběh života člověka od narození až k úplnému konci. Když se narodí malá Anička, moc toho neumí. Neumí chodit, mluvit ani se sama najíst. Postupem času ale roste, sílí a moudří, a také poznává svět kolem seba i lidi, kteří v něm žijí s ní. Poznává také svou babičku Annu. Babička je velmi hodná, ukazuje Aničce jak se starat o záhonek, a také, jak se vážou mašle., dokonce Aničce prozradí i své tajemství, které nikomu jinému neřekla. Jenže jak čas plyne, nestárne jenom vnučka Anička, ale také babička. Je den ode dne slabší, a roste i počet činností, se kterými babičce musí pomoci rodina, která se k péči o ni staví velmi dobře a laskavě. Babička Anna jednoho zemře. Anička je velmi smutná, a babička ji moc chybí. Chybí ji, jak spolu vážly mašle na plyšová zvířátka, čtení pohádek a hlavně povídání. Anička ovšem nakonec najde cestu, jak si s babičkou může dále povídat, i když už tu babička není, a dál s ní „telefonuje“ přes opuštěné telefoní budky. Anička se dozvídá, jak se „tam nahoře“ babička má, co celé dny dělá, a jak moc je ráda, že už ji nic nebolí.

Proč jsem si knihu vybrala:

Knihu jsem si vybrala, protože mi přijde moc důležité, u dětí rozvíjem ochotu pomoci druhým a také je naučit úctě ke stáří.

Možnosti využití knihy:

Komunikační kruh: Povídání o mé babičce nebo o mém dědečkovi

Komunikační kruh: Jaký je můj dedeček nebo babička (rozšiřování slovní zásoby)

Výtvarná výchova: Malba vodovými barvami, téma „Co jsem s babičkou nebo dědečkem zažil“.

Estetická výchova: Četba pohádky na pokračování

Hudební a pohybová výchova: nácvik zpěvu a pohybu k písni „Měla babka čtyři jablka“

(vysvětlíme dětem, že slovo „babka“ je v písničce jenom proto, že by se tam slovo „babička“ nevešlo)

ANTON A JONATÁN

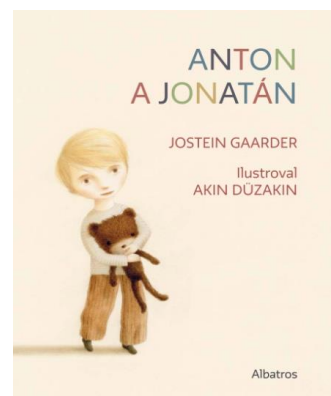
Antone, říkal mi často Jonatán. Nemáme my štěstí? Svět je náš. Jsme tady.

Autor: Jostein Gaarder

Vydáno: Albatros, 2014

Překladatel: Jarka Vrbová

Ilustrátor: Akin Düzakin

Rozložení knihy: 54 stran

Jazyk: spisovná čeština, retrospektiva

Žánr: Literatura světová, Novely, Pro děti a mládež

Postavy:

- Anton = plyšový medvídek, Jonatánův nejlepší kamarád, rád pozoruje okolní svět s bezpečí košíku na Jonatánově kole.
- Jonatán = malý blondatý chlapec, Anton je jeho nejmilejší kamarád.

Děj:

Melancholický příběh o Jonatánovi objevující okolní svět a jeho krásy. Jako doprovod má svého nejlepšího přítele Antona, plyšového medvídka. Jednoho dne se ale stane nehoda, a Jonatána srazí dodávka. Ocitne se v nemocnici, a Anton sedící na polici mezi ostatními hračkami a předměty, se kterými si už nikdo nehraje vzpomíná jaké to bylo když se s Jonatánem proháněli na kole po bujarém městě, a nebo si na Měsíci hráli na schovávání.

Proč jsem si knihu vybrala:

Velmi se mi líbil námět knihy a téma, které řeší. Téma smrti je neskutečně citlivé a proto se o ní musíme s dětmi bavit velmi opatrně. Smrt je ale součástí koloběhu života, a všechny z nás nás jednou čeká. A některé z nás bohužel i dříve, než ostatní.

Možnosti využití knihy:

Kdybych se rozhodla knihu použít ve škole, nejspíš bych změnila její konec ze smrti na „pouhý“ úraz, ze kterého se Jonatán brzy zotaví, a s dětmi diskutovala na téma prevence takové dopravní nehody.

Také se bylo možné s knihou a jejím příběhem spojit téma bezpečnosti jak při přechození po silnici, tak o bezpečnosti obecně.

Bratři Lví srdce

Autor: Astrid Lindgrenová

Vydáno: Albatros, 2013

Překladatel: Jarka Vrbová

Ilustrátor: František Skála

Rozložení knihy: kapitoly označené číslicemi 1-16

Jazyk: nespisovná čeština, hovorové výrazy

Žánr: Literatura světová, Dobrodružné, Dětský román, Fantasy literatura

Postavy:

- Karel (Suchárek) – mladší ze dvou bratrů
- Jonatán – starší ze dvou bratrů
- Žofie, Hubert a Jossi – lidé, se kterými se bratři setkávají po příchodu do Nangijaly
- Tengil – krutý diktátor, který usurpuje obyvatelé Nangijaly
- Katla – oheň chrlící dračice (z norského slova „konvice“ nebo „kotel“)

Děj: Kniha začíná velmi netypicky. Poté co jeden z mladších bratrů – Karel vyslechne rozhovor své maminky, a dozví se, že mu již mnoho času na našem světě nezbyvá, svěří se se svými starostmi svému staršímu bratrovi Jonatánovi. Ten chce bratra uklidnit, a tak mu vypráví o zemi, kam lidé putují, když zemřou – o Nangijale. Tu prezentuje jako zemi „ohníčků a pohádkových dnů“, ve které nikoho nic nebolí, a každý den tam člověk zažívá velké dobrodružství. Věci ale nabírají nečekaný spád, když v bytě, ve kterém chlapci společně s jejich maminkou žijí, vypukne požár. Jonatán ve snaze zachránit svého nemocného bratra vyskakuje z okna a zachraňuje mu tak život. Když i Karel opouští náš svět, nemá ještě tušení, co na něj a na Jonatána v Nangijale čeká.

Proč jsem si knihu vybrala:

Mimo nádherný příběh dvou bratrů kniha nabízí také ukázkou věrnosti, platonické lásky, odvahy a naděje. Řeší tabuizované téma umírání a smrti.

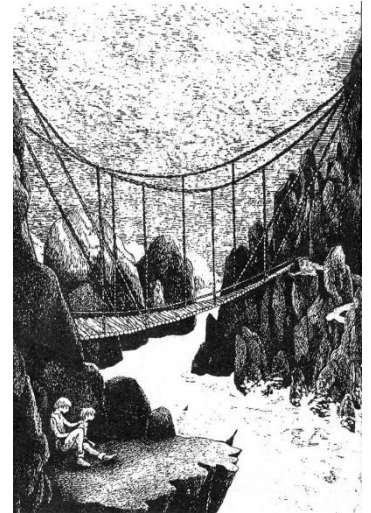
Možnosti využití knihy:

Spíše u žáků 4. a 5. tříd. základní školy

Kniha se výborně hodí ke četbě na pokračování.

Mimo to, můžeme se žáky rozvinout diskuzi na zajímavá témata jako například:

- Co myslíš, že následuje po smrti?
- Existuje posmrtný život?
- Jak by podle tebe mohl vypadat?

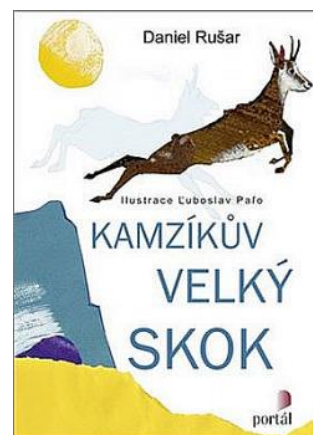
Kamzíkův velký skok

Autor: Daniel Rušar

Vydáno: Portál 2016

Ilustrátor: Ľuboslav Paľo

Ocenění: Zlatá stuha 2017 – Beletrie pro děti

Rozložení knihy: 40 stran

Jazyk: spisovná čeština (krátké odstavce)

Žánr: Pro děti a mládež

Popis knihy:

Kniha popisuje pocity malého kamzíka, kterému náhle zahynul jeho starší bráška. Cítí se nejspíš zranitelně, zmateně, smutně a bezradně. Ovšem díky své chápavé a milující mamince, se mu tento stav nakonec podaří překonat, a se svou ztrátou se bude vyrovnávat.

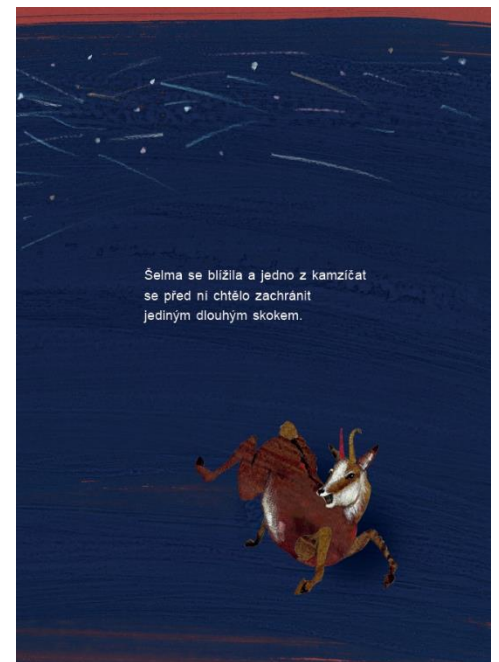
Proč jsem si knihu vybrala:

Téma smrti bylo ještě před několika lety v dětské literatuře tabuizováno. Ovšem Daniel Rušar se do tématu pustil a myslím, že se mu v knize o kamzíkovi podařilo velmi laskavě popsat, jak předškolní děti mohou smrt vnímat, a jak se s ním vyrovnávají.

Kniha rovněž může sloužit jako „pomůcka“ pro rodiče a učitele, řešící s dětmi tuto nemilou situaci.

Možnosti využití knihy:

- Po knize můžeme v MŠ sáhnout, když některému z dětí odejde milovaná osoba. Ovšem díky citlivosti tématu musíme volit správnou formu práce s knihou.
- Dětem můžeme knihu přečíst do bodu, kdy se stane nehoda, a ptát se dětí na řešení situace.
 - Zapříčinil někdo pád, nebo to byla nehoda?
 - Co je to nehoda?
 - Co by mohlo kamzíkovi a jeho mamince pomoci, když jsou smutní?
 - Co tobě pomáhá, když jsi smutný?

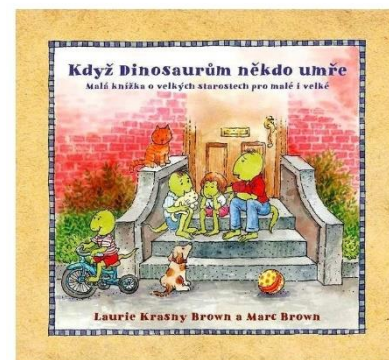
Když dinosaurům někdo umře

malá knížka o velkých starostech pro malé i velké

Autor: Laurie Krasny Brown & Marc Brown

Vydáno: Cesta domů 2010

Překladatel: z angličtiny přeložila Martina Špinková

Rozložení knihy: 32 stran

Jazyk: čeština

Žánr: Pro děti a mládež

Popis knihy:

Kniha nabízí a vysvětluje mnoho situací, které mohou nastat, když nás opustí milovaná osoba. Pomocí barevných obrázků, dětem vysvětluje, že je v pořádku cítit se smutný, zmatený nebo i naštvaný, když přijdeme o někoho, kdo nám byl blízký. Také se zde setkáme s přiblížením několika pojmů, kterými by mladý čtenář nemusel znát, jsou to například: hřbitov, rakev, urna, pohřební vůz, kremace, pitva, vdovec, vdova a mnoho dalších.

Kniha také ve svém závěru popisuje několik činností, které můžeme vyzkoušet, když se nám po někom, kdo odešel stýská. Dotýkáme se zde také toho, co může nastat po smrti, a kam naše duše půjde. S knihou také nahlédneme, jak vypadají v různých zemích pohřby.

Je to velmi laskavá příručka, pro všechny děti, které mají otázky týkající se smrti, i pro ty, kteří se se smrtí ve svém životě již setkali.

Proč jsem si knihu vybrala:

Tato knížka mi byla doporučena paní učitelkou z MŠ, která s ním pracuje, jevíli děti o téma smrti či umírání samy zájem.

Možnosti využití knihy:

- Individuální práce s knihou (ideálně rodič a dítě).
- Práce s dětmi, vymýšlení aktivit, které nám pomohou, když je nám smutno.
- Děti si jednotlivé ilustrace z knihy mohou prohlížet, a popisovat, co se podle nich na obrázku děje.

Myši patří do nebe

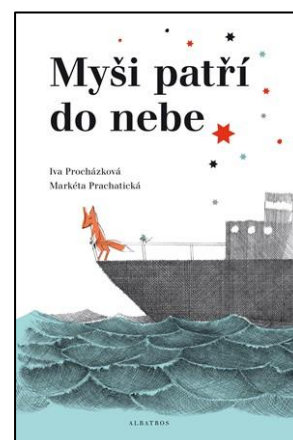
ale jenom na skok...

Autor: Iva procházková

Vydáno: Albatros 2006

Ilustrátor: Markéta Prachatická

Ocenění: Magnesia litera 2007

Rozložení knihy: 103 stran

Jazyk: spisovná čeština, hovorové výrazy – „Pomooooc!“, „Bájo!“

Žánr: Dobrodružství pro děti, příběhy o zvířatech

Popis knihy:

Malá myška Šupito utíká zběsile lesem před lišákem Bělobřichem, který ji honí. Nedává ale pozor, a zřítí se do hluboké rokle. Dalo by se říci, že takto většina příběhů končí. Smrtí. Jenže v této knize je to naopak! Když se myška Šupito odváží otevřít oči, zjistí, že již není v lese, nýbrž na úplně jiném „lepšími místě“. Ocitne se v nebi, a jejími průvodci jsou z počátku její zesnulý příbuzní sestřenice Žerebrouky, a strýček Šmajda. Zanedlouho už se ale Šupito musí posadit na vlastní nohy. Po řekněme nebeské registraci a koupeli Šupito zjišťuje, že v nebi je docela prýma. Nikdo tu nemá hlad, a nikdo se nemusí nikoho bát. Celé dny se tráví hrami a skotačením. Když se postupem příběhu Šupito setkává s lišákem Bělobřichem, (který jak už víme může za její smrt) je nejprve skeptická, a opatrná. Postupem času ovšem zjišťuje, že Bělobřich se v nitru hodný lišák, a že je s ním velká zábava.

Postupně mezi nimi vzniká přátelství, které překoná všechny jejich rozdíly a nakonec i samotnou smrt.

Proč jsem si knihu vybrala:

Kniha na mne zapůsobila především proto, že se zabývá tématem smrti, a šetrně toto téma zpracovává pro malé děti a posluchače. Najdeme zde i cinické pasáže jako například „Zbývá jí jediná útěcha: že se nemůže zabít. Mrtvá už přece byla!“ Celou knihou prostupuje jakási snová mlha a melancholie, je proto vhodná k odpočinku, a přemýšlení nad životem.

Možnosti využití knihy:

- Diskuze nad jednotlivými pasážemi z knihy, filozofování nad koloběhem života
- Sice jsme odlišní, ale i tak můžeme být kamarádi
- Výtvarná výchova: Jak podle tebe vypadá nebe? – malba křídami

